

YUNUS EMRE: AŞKIN TÜRKÇESİ, GÖNLÜN ATEŞİ

(Bir Kırık Çağın İçinden Gönül, Aşk, Dil ve İnsanlık Okuması)

İmdat Demir — Filozof Kirpi

ÖZET

Yunus Emre: Aşkın Türkçesi, Gönülün Ateşi, Yunus'u yalnız türbe romantizmine veya yumuşak bir "gönül şairi" klişesine hapsetmeden, XIII. yüzyıl Anadolu'sunun yıkılmış siyasal düzeni, Moğol baskısı, toplumsal kırılma ve ruhsal dağınlığı içinden okur. Metin, Yunus'un Sarıköy'den Tapduk Emre kapısına uzanan yolunu menkıbe ile tarih arasındaki sisli bölgede ele alırken, onun asıl biyografisinin doğduğu yerde değil, kendi eğriliğini hakikat ateşine taşıdığı terbiyede yazıldığını savunur. Yunus'un ümmiliği cehalet değil, bilginin kibrinden soyunmuş bir irfan olarak yorumlanır; Türkçesi ise halkın nefesini aşk, ölüm, gönül, insan ve Hakk dili hâline getiren abdestli bir söz mimarisi olarak kurulur. Aşk, romantik bir duygu değil, benliği yakan ontolojik ateştir; gönül ise Kâbe'den büyük bir ahlâk mekânıdır. Dervişlik hırka, taç, post ve unvan değil; nefsin boğazına takılan lokmayı yutabilme haysiyetidir. "Yetmiş iki millet" fikri, bugünün kimlik kavgalarına karşı insanı etiketten önce gönül olarak görme çağrısıdır. Dünya, mal ve kanaat bahsinde Yunus, yoksulluğu süslemez; mala secde eden gönülü yargılar. Risâletü'n-Nushiyye insanın iç kalesindeki nefis, öfke, tamah ve akıl savaşını açar. Şiir mimarisi sade görünür; fakat tekrar, ses, imge ve halk söyleyişiyle derin bir varlık kuyusu kurar. Son bölüm, Yunus'u bugünün gösterişli dindarlığına, sosyal medya öfkesine, gönül yıkan kurumlarına ve kalpsiz güç diline karşı ahlâkî bir neşter olarak bugüne taşır. Böylece metin, Yunus'u geçmişte bırakmaz; onu çocukların incitildiği, sözün hamlaştığı, bilginin kibirlendiği, dinin vitrine dönüştüğü çağın karşısına çıkarır. Yunus'un eskimeyen gücü, insanın hırsını, korkusunu, kibrini ve sevgisizliğini aynı sade Türkçeyle yakalamasındadır. Sonuçta Yunus, dili, aşkı ve insan haysiyetini yeniden kuran diri bir iç sestir.

1. KIRILMIŞ ANADOLU'NUN ORTASINDA BİR SES

Bir köy yolunu düşünelim: Toz kalkıyor. Uzakta yanmış bir hanın iskeleti, biraz ötede boşalmış bir pazar yeri, daha ileride kapısı kırılmış bir tekke. İnsanların yüzünde yalnız açlığın değil, neye inanacağını bilememenin çizgileri var. Çocuklar büyüklerin suskunluğundan korkuyor. Kadınlar evin eşğine oturmuş, yola bakıyor. Erkekler ya savaşta, ya vergide, ya sürgünde, ya da kendi çaresizliğinin içinde kaybolmuş. Anadolu'nun XIII. yüzyılı, gül kokulu bir menkıbe bahçesi değildir; kırılmış kılıçların, yıkılmış otoritelerin, aç kalmış halkın, dağılmış düzenin, savrulmuş ruhların çağıdır. Yunus Emre'yi buradan başlatmak gerekir. Yoksa onu sadece "gönül şairi" diye tatlı bir türbe kartpostalına çeviririz. Bu da Yunus'a yapılacak en nazik haksızlıklardan biridir.

Kösedağı yenilgisiyle Selçuklu düzeninin beli kırılmış, Moğol baskısı Anadolu'nun şehirlerine, yollarına, pazarlarına ve insanın iç âlemine çökmüştür. Devlet dediğin şey, bir sabah kalkınca halkın başına gölge eden ulu çınar olmaktan çıkmış; vergi toplayan, korku üreten, kendi içindeki taht kavgalarıyla milleti yoran bir yorgun makineye dönüşmüştür. Beyler birbirine düşer, saray dili halkın acısına sağırlaşır, şehirler el değiştirir, köyler boşalır. İnsan, yalnız evini kaybetmez; güven duygusunu da kaybeder. Güven gitti mi toplumun kemiği çatlar. İşte Yunus, böyle bir çatlağın içinden konuşur.

Bu yüzden Yunus'un sesi yumuşaktır ama gevşek değildir. Onun yumuşaklığı, fırtınadan sonra kalmış bir çocuğun başını okşayan el gibidir. Fakat o el, aynı zamanda dünyanın yalanını yüzüne çarpar. "Bu dünyeye gelen kişi âhir yine gitse gerek / Müsâfirdür vatanına birgün sefer itse gerek" derken bize şiir söylemez sadece; dünya tapusunu cebinde taşıyan bütün mülk sarhoşlarına ölümün soğuk mührünü gösterir. Bu söz, mezarlık romantizmi değildir. İnsanı hizaya çağıran ontolojik bir ihtaradır. Gelen gidecektir. Konan göçecektir. Saltanat, unvan, servet, makam, şöhrat, kabile, parti, mezhep, klik, cemaat, akademik caka, kutsal ambalaj; hepsi bir gün insanın üzerinden eski bir gömlek gibi çıkarılır. Geriye kalacak olan şey, insanın gönülde açtığı yara veya bıraktığı merhemdir.

Yunus'un büyüklüğü burada başlar. O, dağılmış bir toplumun ortasında insanın iç merkezini yeniden kurmaya çalışır. Selçuklu'nun çöken siyasî mimarisine karşı Yunus, gönül mimarisini yükseltir. Taş kale yıkılmıştır; gönül kalesi kurulmalıdır. Ordu dağılmıştır; insanın içindeki dağınıklık toparlanmalıdır. Pazar bozulmuştur; sözün terazisi yeniden doğrulmalıdır. Yunus'un Türkçesi, bu yüzden sadece edebiyat hadisesi değildir. Türkçe, onun ağzında halkın kendi yarasını anlayabileceği bir dile dönüşür. Arapça medresenin yüksek kubbesinde, Farsça sarayın ve seçkin edebiyatın ince odalarında dolaşırken Yunus, köy yoluna, tekke eşliğine, çeşme başına, yoksul sofraya, ölüm döşeğine Türkçeyle iner. Dil burada halka tepeden bakan bir süs değil, halkın içinden doğan bir nefes olur.

Fakat Yunus'u sırf "halkın anlayacağı sade sözler söyleyen adam" diye küçültmek de ayrı bir gaflettir. Sadelik başka, basitlik başka. Yunus'un sade söyleyişi, derinliğin soyunmuş hâlidir. O, kavramları halkın önüne çırılçıplak atmaz; onları gönlün ateşinde pişirir. "Yavlak acâyip geldi bana dünya içinde işbu hâl / Gece konuk olan kişi gene sabah göçer filhâl" derken koskoca varlık felsefesini iki dizeye sıkıştırır. Dünya bir gece konaklamasıdır. İnsan sabah kalkıp gidecek bir yolcudur. Buna rağmen insanın eve bu kadar sahiplenmesi, sandığına bu kadar kapanması, unvanına bu kadar yapışması, komik olduğu kadar trajiktir. Yunus burada kahkaha atmaz; ama dünyanın ciddiye alınmış saçmalığını görür.

Moğol atlarının nal sesleriyle sarsılan Anadolu'da insanın önünde iki yol vardı: Ya korkunun içine kapanmak ya da korkuyu aşacak bir iç yurt bulmak. Yunus'un "vatan" dediği yer, sadece coğrafya değildir; Hakk'a, hakikate, dosta, aşka, asıl yurda dönüş imkânıdır. "Müsâfirdür vatanına birgün sefer itse gerek" dizesindeki vatan, harita üzerindeki sınırdan daha derindir. İnsan bu dünyada gurbet içindedir. Ama bu gurbet, pasif bir sızlanma üretmez. Yunus'un gurbeti, insanı içe çağırır; fakat içe çağırırken toplumu terk ettirmez. Aksine, insanın içini düzeltmeden dış dünyada adalet kuramayacağını gösterir. İçindeki nefis kalesini yıkamayan, dışarıda ancak yeni zorbalıklar kurar. Bugünün de pek değişmeyen eski hastalığı budur: Herkes dünyayı düzeltmeye talip, kendi iç çöplüğünü süpürmeye pek gönülsüz.

Yunus'un yaşadığı çağda tekke, sadece zikir yapılan bir mekân değildir; kırılmış insanın sığındığı son sıcak odadır. Orada ekmek de vardır, söz de vardır, öğüt de vardır, müzik de vardır, disiplin de vardır, gözyaşı da vardır. Ama Yunus'un yolu, tekkeyi kurumsal bir güvenlik adasına çevirmekten ibaret kalmaz. O, tekkenin içindeki hakikati insanın gündelik hayatına taşır. Pazarda, tarlada, evde, yolda, ölüm karşısında, öfke anında, yoksullukta, kalabalıkta, yalnızlıkta aynı soruyu sordurur: Sen bu dünyadan ne yaptın da geçiyorsun? Bir gönül mü aldın, bir gönül mü yıktın? Bir yaraya merhem mi oldun, yoksa kendi kibrini din diye, makam diye, bilgi diye, dava diye insanların sırtına mı bindirdin?

"Gerekmez dünyayı bize çünkü bâki bünyad değil" diyen Yunus, dünyadan nefret ettiği için böyle söylemez. O, dünyayı putlaştıran akla itiraz eder. Dünya bir imtihan sahasıdır; insan onu mutlaklaştırdıkça kendi ruhunu kiraya verir. Ev yapar, ama evin içinde huzur kuramaz. Mal biriktirir, ama cömertlik öğrenemez. Dindarlık gösterir, ama gönül incitmekten vazgeçmez. Bilgi toplar, fakat kendini bilmez. İşte Yunus'un sertliği burada saklıdır. Onun dili yumuşak görünür; fakat bu yumuşaklığın altında kibrin kabuğunu çatlatan bir demir vardır. Yunus, insanın kendine söylediği yalanları güzelce okşamaz; onları sade bir Türkçeyle yüzümüze bırakır.

Kırılmış Anadolu'nun ortasında Yunus'un sesi, bir kaçış sesi değildir. O, "dünya yalan" deyip hayattan el etek çeken bir uyuşma üretmez. Tam tersine, dünyanın yalan olduğunu bilen insanın daha doğru, daha merhametli, daha haysiyetli yaşaması gerektiğini söyler. Çünkü fânilik, ahlâksızlığa mazeret değil; ahlâka çağrıdır. Madem kalıcı değiliz, öyleyse zulmün ne anlamı var? Madem göçeceğiz, bu kadar hırs niye? Madem sabah yolcuyuz, geceyi birbirimize zindan etmeye ne gerek var?

Yunus Emre, yıkılmış bir çağın içinden geçip bugüne gelen büyük bir iç sestir. Onu anlamak için türbe taşına değil, çağının yangınına bakmak gerekir. O yangının içinden çıkan söz hâlâ sıcaktır. Çünkü insan değiştiğini zanneder, ama hırsı, korkusu, kibri, sevgisizliği pek yaşlanmaz. Yunus'un eskimemesi biraz da buradandır: İnsanın en eski yarasına en sade tuzu basar.

Filozof Kirpi: "Çağı yıkılmış insanı Yunus onarır; çünkü onun çekici taşa değil, gönlün pasına iner."

2. SARIKÖY, TAPDUK EMRE VE MENKİBENİN SİSLİ KAPISI

Sarıköy'ü önce bir nokta gibi düşünmeyelim. Haritada küçük bir yer, birkaç ev, toprak yol, rüzgârın sürüklediği otlar, uzağa doğru açılan bozkır. Fakat bazı yerler coğrafyadan ibaret kalmaz; insanın hafızasında bir kapıya dönüşür. Sarıköy de Yunus için böyle bir kapıdır. Oradan yalnız bir şair çıkmaz; Anadolu Türkçesinin en derin iç sesi, bir kırık çağın ortasından yürüyerek gelir. Ama o yürüyüşün üstünde sis vardır. Bu sisin içinde menkıbe de vardır, belge kırıntısı da, halk sevgisi de, tarikat hafızası da, sonradan eklenmiş sahiplenmeler de. Yunus'u yazarken ilk namuslu iş, bu sisi dağıtmaya kalkmadan onun içinden dikkatle yürümektir. Çünkü bazı sisler yalan değildir; sadece hakikatin üstüne halkın nefesi sinmiştir.

Yunus Emre'nin hayatı hakkında kesin bildiklerimiz azdır. Az olan şeyi çoğaltmak için menkıbeyi belge diye yutturmak, ucuz tarihçilik olur. Fakat menkıbeyi tamamen çöpe atmak da halk hafızasını küçümsemektir. İkisi de aynı derecede sakat. Yunus'un hayatı, tam da bu ikisinin arasında durur: Bir yanında tarihçinin soğuk eli, öte yanında halkın sıcak anlatısı. Tarihçi "kanıt nerede?" diye sorar; halk "biz bunu böyle bildik" der. Yunus, bu iki sesin arasında, ne akademik dosyaya tam sığar ne türbe efsanesine bütünüyle teslim olur. Zaten büyük ruhların kaderi biraz böyledir; herkes onları kendi avlusuna çekmek ister. Şair ölür, miras kavgası başlar. Gönül eri gider, geriye "bizim tarikattan", "bizim şehirden", "bizim ocaktan" gürültüsü kalır. İnsanlık aynı insanlık; ulu kişileri bile tapu müdürlüğüne götürmeden rahat etmiyor.

Sarıköy, Yunus'un doğduğu ve hatırasının köklendiği yer olarak öne çıkar. Fakat Yunus'un mezarının farklı bölgelerde gösterilmesi, onun bedeninden çok adının dolaştığını gösterir. Bir yerde mezar, başka yerde makam, öte tarafta hatıra, biraz ileride menkıbe... Bu da Yunus'un Anadolu'da nasıl benimsendiğini anlatır. Halk, Yunus'u yalnız okumuş değildir; onu kendi köyüne, kendi yoluna, kendi derdine komşu etmek istemiştir. Bu arzuda sahtecilik de olabilir, sevgi de. Ayrımı iyi yapmak gerekir. Her mezar iddiasını hakikat sayamayız; ama bu çoklu sahiplenmenin altında Yunus'un Anadolu ruhunda açtığı derin iz vardır. Çünkü sıradan bir şair için kimse on tane mezar icat etmez. İnsan, ancak kendisine sığınak olmuş bir ismi her yerde yanında görmek ister.

Tapduk Emre meselesi burada ana kapıdır. Yunus'un hikâyesinde Tapduk, sadece bir şeyh adı değildir; ham insanın pişirildiği ocaktır. Menkıbeye göre Yunus, Tapduk dergâhında uzun yıllar hizmet eder. Odun taşır, eşige yüz sürer, nefsinin törpüleri, sözü pişirir. Buradaki odun meselesi basit bir keramet sahnesi gibi okunursa ziyan olur. Odun, insanın kendi eğriliğidir. Yunus'un dergâha "eğri odun getirmemesi" rivayeti, yalnız ahlâkî titizlik anlatmaz; onun içindeki doğruluk arayışını görünür kılar. Dışarıdan bakınca ormana gidip odun seçen bir derviş görürsün; içeriden bakınca kendi nefsinin yamuk taraflarını ateşe taşıyan bir insan vardır. İşin edebî eti burada.

Yunus'un "Tapduğ'un tapusunda kul olduk kapusunda" diye başlayan teslimiyet damarı, şeyh-mürit ilişkisini sıradan bağıllık düzeyinde bırakmaz. "Tapu" burada huzurdur, kapıdır, terbiye yeridir. Fakat bunu kör itaat diye anlamak, Yunus'a büyük haksızlık olur. Yunus'un Tapduk kapısındaki kulluğu, kişiliğin silinmesi değil, benliğin kibirden arındırılmasıdır. Aradaki fark önemlidir. Kör itaat insanı küçültür; hakiki terbiye insanı derinleştirir. Bugünün tarikat şirketleri, makam şeyhleri, marka mürşitleri bunu duymak istemez belki; ama Yunus'un Tapduk terbiyesi, insanı iradesizleştiren bir bağıllık değil, insanı hakikate karşı daha çıplak hâle getiren bir iç disiplindir.

Menkıbeler çoğu zaman bir hakikati sahneye çevirir. Yunus'un Hacı Bektaş'a gidişi, buğday mı himmet mi meselesi, sonra Tapduk'a yönlendirilmesi de böyle okunmalıdır. Bu anlatıda tarihî ayrıntı tartışılabilir; fakat sembolik damar açıktır. Buğday, hayatın zaruri tarafıdır. Himmet, insanın manevi açıklığına işaret eder. Halk hikâyesi bize şunu söyler: İnsan çoğu zaman önce buğdayı ister; çünkü karnı açtır. Sonra anlar ki yalnız buğdayla insan olunmuyor. Ekmek bedeni ayakta tutar, fakat gönül açsa insan yine eksiktir. Yunus'un yolu, bu eksikliğin fark edilmesiyle başlar. Burada romantik bir yoksulluk güzellemesi yoktur. Aç insana felsefe satmak ahlâksızlıktır. Ama tok insanın da gönülsüzlüğünü saklamak için ekmeğin arkasına saklanması başka bir sefalettir.

Yunus'un sözündeki büyük dönüşüm, Tapduk kapısında pişmiş bir iç tecrübenin sonucudur. "Aşkın aldı benden beni / Bana seni gerek seni" derken karşımızda ham bir vecd çığı yoktur; uzun hizmetin, kırılmış benliğin, yanmış sabrın, defalarca düşüp kalkmış bir kalbin sesi vardır. Bu dizedeki "beni" kelimesi basit zamir değildir; insanın bütün kibir envanteridir. Soy, bilgi, makam, mal, şöhret, dindarlık gösterisi, ahlâk pozu, hatta "ben iyi insanım" avuntusu... Aşk bunların üstüne gelir ve insanın içinde ne kadar sahte süs varsa söker. Yunus'un "bana seni gerek seni" deyişi, dünyayı küçümseyen bir kaçış değil, hakikatin önünde bütün ikincil arzuları hizaya sokma cesaretidir.

4

Tapduk Emre'nin Yunus üzerindeki etkisini sadece tarikat silsilesiyle açıklamak eksik kalır. Silsile önemlidir; ama şiiri doğuran asıl şey, silsilenin insan ruhunda açtığı derin yarıktır. Yunus'un şiiri, mürşit görmüş ama mürşidini putlaştırmamış bir ruhun şiiridir. O yüzden Tapduk adı geçince, karşımıza sadece tarihî bir kişi değil, bir terbiye ilkesi çıkar: Eğriliği ateşe vermek, sözü pişirmek, gönlü inceltmek, insanı kalabalığın alkışından kurtarıp hakikatin sessizliğine oturtmak. Yunus'un dilindeki sadelik de buradan gelir. Pişmemiş insan çok süs ister; pişmiş söz çıplak durmaya cesaret eder.

Sarıköy'den Tapduk kapısına uzanan yol, aslında Anadolu insanının iç yoludur. Köyden dergâha, buğdaydan himmete, hizmetten aşka, menkıbeden şiire, şiirden hakikate doğru yürüyen bir yol. Bu yolun üstünde kesin tarih kadar belirsizlik de vardır. Fakat belirsizlik, burada zayıflık değildir; Yunus'un halkla kurduğu bağın doğal sonucudur. Çünkü Yunus yalnız arşivde yaşamaz. O, ninenin duasında, dervişin nefesinde, köylünün mezar başında, âşğın sazında, çocuğun kulağına çalınan ilk ilahide yaşar. Akademinin dosyası onu sınırlamak ister; halkın sevgisi bazen abartır. Bize düşen, ikisinin arasında akli kaybetmeden kalbi de öldürmemektir.

Yunus'un menkıbesi bize şunu fısıldar: İnsan doğduğu yerden ibaret değildir; vardığı kapıyla da şekillenir. Sarıköy ona toprak verdi, Tapduk kapısı ateş verdi, aşk ise onu söze çevirdi. Bu yüzden Yunus'u anlamak isteyen, yalnız nerede doğduğunu sormamalı; hangi kapıda eğriliğini bıraktığını da sormalıdır. Çünkü insanın asıl biyografisi nüfus kaydında değil, hangi hakikat karşısında diz çöktüğünde yazılır.

Filozof Kirpi: "Yunus'un yolu Sarıköy'de başlamış olabilir; ama onu Yunus yapan, Tapduk kapısında kendi eğriliğini odun diye ateşe taşımasıdır."

3. ÜMMİLİK MESELESİ: BİLMEDİĞİNİ BİLEN ADAM

Bir medrese avlusu düşünelim. Taş döşeme serin, duvar diplerinde gölge birikmiş, içeride mürekkep kokusu var. Rahlelerin üstünde kitaplar duruyor. Bir köşede genç bir talebe harfleri sesli sesli tekrar ediyor; başka bir köşede yaşlı bir hoca, metnin kenarına küçük notlar düşüyor. Dışarıda ise bir derviş geçiyor. Üstünde gösterişli bir cübbe yok, elinde kitap tomarları yok, arkasında kalabalık yok. Fakat ağzından çıkan söz, içerideki bütün kitapların sükûtunu yokluyor: "İlim ilim bilmektir / İlim kendin bilmektir / Sen kendini bilmezsin / Ya nice okumaktır."

Yunus Emre'nin ümmîliği meselesi, işte bu avlunun tam ortasına bırakılmış çetin bir taştır. Kimileri bu taşı alıp "Yunus okuma yazma bilmezdi" diye basit bir halk romantizmine çevirmek ister. Kimileri de Yunus'un bilgiyle ilişkisini sırf medrese tahsili meselesi hâline getirir. İki taraf da Yunus'un asıl derdini kaçırabilir. Çünkü Yunus'ta mesele, harf tanıyıp tanımamakla sınırlı değildir; insanın kendini tanıyıp tanımadığıdır. Harfi bilen çoktur, kendini bilen az. Kitap taşıyan çoktur, içindeki karanlığı okuyabilen az. Yunus'un bilgiyi kurcaladığı yer burasıdır. O, cehaleti yüceltmez; bilginin nefis tarafından ele geçirilmesine itiraz eder.

Yunus'un bazı beyitlerinde kendisini bilgisiz gösteren ifadeler vardır. "Ne ilmim var ne tâatım ne gücüm var ne tâkatım" derken, bu sözü cahilliğin bayrağı diye okumak fazla acelecilik olur. Burada bir iç alçalış vardır. İnsan Tanrı karşısında neyiyle övünebilir? Bilgisiyle mi? İbadetiyle mi? Söz ustalığıyla mı? Ezberlediği metinlerle mi? Yunus'un "ne ilmim var" deyişi, bilginin yokluğunu değil, bilginin kibir sermayesi yapılmasına karşı duyulan derin utancı taşır. Hakikatin önünde insanın bilgisi de, ibadeti de, güzel sözleri de bir anda küçülür. Bunu bilmek, gerçek bilginin ilk basamağıdır.

Burada çok ince bir ayırım var: Yunus cehaleti kutsamaz, bilgiyi hizaya sokar. Bugün bu ayrımı kaçırarak iki tip insan var. Birincisi, bilmediği için bilginin gereksiz olduğunu sanan konforlu cahil. İkincisi, biraz okuduğu için hakikatin tapusunu aldığı düşünerek diplomalı kibir abidesi. Yunus ikisine de yüz vermez. Birine "oku" der, ötekine "kendini bil" der. Çünkü okumak insanı büyütmelidir; şişirmemelidir. Şişen bilgi, nefsin davuludur. Büyüyen bilgi ise insanın gönlünde yer açar. Aradaki fark, bir ömürlük terbiyedir.

"Okumaktan ma'nî ne / Kişi Hakk'ı bilmektir" diyen Yunus, okumayı reddetmez; okumanın gayesini sorar. Bu soru serttir. Çünkü insanın elindeki kitabı kutsal bir nesne olmaktan çıkarıp vicdanın önüne koyar. Ne okudun? Niçin okudun? Okudukların seni daha adil, daha merhametli, daha hakikatli, daha insaflı yaptı mı? Yoksa sadece dilini keskinleştirip kalbini mi kuruttu? Bilgi, insanı kendi karanlığına karşı uyanık kılmıyorsa, güzel ciltlenmiş bir uyku aracına dönüşür. Akademiklerin raflarında, medresenin hücrelerinde, bürokrasinin dosyalarında, ideolojinin broşürlerinde bu uykudan bolca bulunur. Yunus, bu uykunun üstüne su döker.

"Dört kitabın ma'nîsi tamamıdır bir elifte" dizesi, basit bir tasavvuf süsü değildir. Yunus burada hakikatin çokluk içinde kaybolan insan tarafından nasıl iskalandığını gösterir. İnsan ciltler dolusu bilgiye sahip olabilir, fakat o bilgilerin merkezindeki birlik duygusunu kaçırabilir. Elif, burada sadece bir harf değildir; istikamettir, birliktir, dik duruştur, Hakk'a yönelen sade çizgidir. Hoca elifi öğretir; Yunus elifin hesabını sorar: "Sen elif dersin hoca / Ma'nîsi ne demektir?" Bu soru küçümseyici değil, uyandırıcıdır. Harfi öğrenmek kolaydır; harfin taşıdığı anlamla yaşamak zordur. İnsan bazen harfin kabuğunda kırk yıl oyalanır da mananın kapısından içeri giremez.

Yunus'un "aşk kitabı" dediği şey de burada devreye girer. "Çün aşkın kitabını okudum tahsil ettim / Ne hâcet kim karayı ağ üstünde yazarım" sözü, yazıya, kitaba, öğrenmeye düşmanlık değildir. Aşk kitabı, varlığın canlı metnidir. İnsan onu yalnız gözle değil, yanarak okur. Kâğıt üstündeki siyah harf bilgi verir; aşkın ateşi insanı dönüştürür. Yunus'un gözünde en yüksek okuma, insanın kendi benliğindeki putları okuyup kırmasıdır. Bu yüzden aşk, onda akılsızlık değil, bilginin kalbe indirilmiş hâlidir. Aşkı basit duygu sananlar, Yunus'u pamuk şekeri gibi okur. Oysa Yunus'un aşkı, insanın nefesine tutulmuş kızgın demirdir.

Ümmîlik meselesindeki asıl yanlış, halk şairini sevmek için onu bilgisiz bırakmak gerektiğini sanmaktır. Sanki halktan gelen insan derin olamazmış gibi. Sanki sade söyleyen adam mutlaka cahil olmalıymış gibi. Bu, halkı sevmek değil, halkı küçümsemenin daha duygusal ambalajlı hâlidir. Yunus'un dili sade olabilir; fakat bu sadelik uzun bir iç terbiyenin, güçlü bir kültürel hafızanın, derin bir tasavvufî kavrayışın sonucudur. O, bilginin pazarını kurmaz; özünü çıkarır. Kelimeyi kalabalıktan kurtarır. Hakikati süsleyip ağırlaştırmaz; gönlün duyacağı kıvama getirir.

Şu da var: Yunus medrese bilgisine tepeden bakmaz; medresenin insanı kendine yabancılaştıran tarafını eleştirir. "Mescid ü medrese sende / Sen yürürsün perâkende" diyen damar, dışarıda aranan hakikatin insanın içinde ihmal edilmesine dokunur. Mescid de sende, medrese de sende; ama sen kendi içinde darmadağın yürüyorsun. Ne tuhaf manzara: İnsan mabedi taşta arıyor, kitabı rafta arıyor, hocayı dışarıda arıyor; fakat kendi kalbini virane bırakıyor. Yunus burada içe kapanma vaazı vermez. Sadece dış form ile iç hakikat arasındaki uçurumu gösterir. Dış düzen iç diriliğe bağlanmadıkça, insanın elinde kalan şey güzel dekordur.

Yunus'un bilmediğini bilmesi, onu küçültmez; büyütür. Çünkü sahici bilgi, kendi sınırını bilen bilgidir. Kendini mutlaklaştıran bilgi, zalimleşir. Kendi eksikliğini bilen bilgi ise edepli olur. Yunus'un sözündeki ferahlık buradan gelir. O, "ben biliyorum" diye konuşmaz; "ben yandım, gördüm, şaştım, sustum, söyledim" diye konuşur. Sözünün içinde iddia kadar mahcubiyet, cesaret kadar teslimiyet vardır. Bu denge nadirdir. Bilginlerin çoğu iddiayı sever, cahiller teslimiyeti taklit eder; Yunus hem bilir, hem bilginin önünde diz çöker.

Bugün Yunus'un "ilim kendin bilmektir" sözüne en çok ihtiyacı olanlar, kendini bilmeden dünyaya reçete yazanlardır. Siyasette, akademide, dinde, medyada, kültür piyasasında, sosyal medyanın o bitmeyen gürültülü meydanında herkes bir şey biliyor. Herkes hüküm veriyor. Herkes başkasının yanlışını teşhir ediyor. Ama insanın kendi karanlığına eğilmesi hâlâ en zor ders. Yunus'un dersi burada başlar: Kendini bilmeyen insanın bilgisi, başkasının üstüne fırlatılmış taş olur.

Bu yüzden Yunus'un ümmîliği, cahillik değil, kibirden arınmış bilgeliktir. O, harfi küçümsemez; harfin arkasındaki manayı arar. Kitabı reddetmez; kitabın insanı hakikate götürüp götürmediğini sorar. Hocaya düşman değildir; hocanın elifi sadece ses olarak değil, istikamet olarak öğretmesini ister. Bilgiye karşı çıkmaz; bilginin gönülsüzleşmesine karşı çıkar. Ve sonunda insanı o sert, çıplak, kaçışı olmayan soruyla baş başa bırakır: Kendini bilmezsen, bütün bu okuma neye yarar?

Filozof Kirpi: "Yunus'un ümmîliği harf bilmemek değil; harfi nefesine kalkan yapan bilginin maskesini düşürmektir."

4. TÜRKÇENİN ABDEST ALMIŞ HÂLİ

Bir kelimeyi suya sokup çıkarmak mümkün müdür? Yunus Emre'nin şiirini okurken insan bazen böyle tuhaf bir duyguya kapılır. Sanki kelimeler kirlî pazarlardan, saray koridorlarından, medrese tartışmalarından, savaş meydanlarından, nefsin çamurundan geçmiş; sonra bir çeşme başında yıkanmış, durulanmış, hafiflemiş ve halkın ağzına yeniden dönmüştür. Yunus'un Türkçesi budur: Abdest almış bir dil. Gösterişten arınmış, ama derinliğini kaybetmemiş. Sadeleşmiş, ama fakirleşmemiş. Halkın kulağına yakın, hakikatin merkezine uzak değil.

XIII. yüzyıl Anadolu'sunda dil meselesi sadece edebiyat meselesi değildir. Dil, iktidarın da meselesidir, dinin de, sınıfın da, hafızanın da. Arapça ilmin ve dinî otoritenin yüksek kubbelerinde dolaşır. Farsça sarayın, şiirin, incelmış edebî zevkin dili olarak güçlüdür. Türkçe ise halkın nefesi, pazarın sesi, tarlanın, tekkenin, evin, ağdın, ninninin, yoksul sofrasının dilidir. İşte Yunus, bu halk nefesini alır ve ona varlık yükler. Türkçe onun elinde

yalnız konuşma aracı olmaktan çıkar; aşkı, ölümü, Tanrı'yı, insanı, gönlü, gurbeti, nefis terbiyesini taşıyan büyük bir mana kabına dönüşür.

Bu yüzden Yunus'un yaptığı işi "sade Türkçe kullandı" diye anlatmak yetersizdir. Sade Türkçe kullanmak başka şeydir; Türkçeyi hakikat dili hâline getirmek başka. Yunus, Türkçeyi yalnız anlaşılır kılmaz; onu derinleştirir. Kelimeye yük bindirir, ama kelimenin belini kırmaz. "Söz ola kese savaşı / Söz ola bitüre başı / Söz ola ağulu aş / Bal ile yağ ide bir söz" derken, sözün hem yıkıcı hem onarıcı gücünü bir halk bilgeliği rahatlığıyla anlatır. Dikkat edelim: Burada soyut bir retorik dersi yoktur. Dil, doğrudan hayatın içine sokulur. Söz savaş keser, baş bitirir, zehirli aş bal ile yağ eder. Söz, insanın ağzından çıkan hava değildir; kaderi değiştiren bir kudrettir.

Yunus'un dili, kendi çağındaki dil hiyerarşisine karşı sessiz bir başkaldırıdır. Ama bu başkaldırı kaba bir dışlama hareketi değildir. O, Arapçayı ve Farsçayı kovmaz; onları Türkçenin içinde eriterek halkın duyacağı kıvama getirir. Bunu yaparken dil bekçiliği taslamaz. Çünkü Yunus'un meselesi kelimelerin pasaportu değildir; kelimelerin gönülde ne işe yaradığıdır. Bir kelime insanı Hakk'a, hakikate, merhamete, aşka, edebe yaklaştırıyorsa Yunus onun geldiği yere değil, taşıdığı nura bakar. Dil milliyetçiliğinin hamaset kazanında kaynayanların da, halk dilini küçümseyen seçkinlerin de Yunus'tan öğreneceği çok şey var. Biri dili kabile bayrağına çevirir; öteki dili halkın elinden alıp vitrine kaldırır. Yunus ikisini de aşar.

Onun Türkçesinde köy vardır, fakat köylülük daralması yoktur. Tekke vardır, fakat kapalı zümre jargonu yoktur. Medrese bilgisi vardır, fakat medrese kibri yoktur. Halk deyişi vardır, fakat sığlık yoktur. Bu denge kolay değildir. Bugün bile birçok yazar ya anlaşılır olayım derken sığlaşır, ya derin olayım derken okurun boğazına taş dizer. Yunus bu kazayı yapmaz. Bir çocuğun duyabileceği kadar açık, bir arifin yıllarca düşüneceği kadar derin söyler. Bu, sahici ustalıktır. Dilin cambazlığı değil, dilin kemale ermiş hâlidir.

"Dört kitabın ma'nîsi bellidir bir elifte" dizesi, Yunus Türkçesinin en parlak örneklerinden biridir. Dört kitap, vahyin büyük toplamını çağırır; elif ise tek bir harf olarak bütün o çokluğu bir çizgide toplar. Bir dize içinde hem dinî hafıza, hem harf sembolizmi, hem tasavvufî birlik fikri, hem de dil ekonomisi vardır. Yunus, uzun uzun açıklamaz. Bir elif çeker, bütün dağınıklığı o çizgide toplar. Bugünün geveze çağında bu dize tokat gibi durur. Herkes çok konuşuyor, az söylüyor. Yunus az konuşuyor, çok şey bırakıyor. İşte fark bu kadar net.

Yunus'un Türkçesi sadece fikir taşımaz; ses taşır. Dize yürür, döner, akar, tekrar eder, insanın kulağına yerleşir. "Ben yürürüm yâne yâne / Aşk boyadı beni kana" dediğinde söz, anlamdan önce ritim olarak insanı yakalar. Bu yüzden Yunus'un şiiri yalnız okunmaz; söylenir. Söylenince çoğalır. Tekke meclisinde, köy odasında, cenaze dönüşünde, yalnızlık anında, yol üstünde, çocukken duyulan bir ilahinin içinde başka bir ömür kazanır. Yazılı metin olarak Divan önemlidir, fakat Yunus'un asıl yurdu dildir; yaşayan, dolaşan, ağızdan ağıza geçen dil.

Burada Yunus'un başarısı, Türkçeyi arındırılmış bir laboratuvar diline çevirmemesinde de aranmalıdır. Onun dili pürüzsüz, steril, cansız bir dil değildir. İçinde arkaik kelimeler, halk söyleyişleri, dinî kavramlar, Farsça ve Arapça izler, gündelik hayat eşyaları, ölüm sahneleri, pazar kokusu, toprak, su, odun, yol, kapı, eşik, gönül, dert, aşk vardır. Yani dil, yaşayan bir organizmadır. Yunus onu mumyalamaz; nefes aldırır. Kelimeyi halkın içinden alır, hakikatin ateşine tutar, sonra yeniden halka verir. Bu yüzden onun şiiri, hem eski hem taze kalır. Eski tarafı kökünden gelir; taze tarafı insanın bitmeyen derdine dokunmasından.

Yunus'un Türkçesinde ahlâk da vardır. "Keleci bilen kişinin yüzünü ağ ede bir söz / Sözü pişirip diyenin işini sağ ede bir söz" derken dilin terbiyesini anlatır. Söz pişmelidir. Ham söz ağızdan çıkınca insan yakar. Pişmiş söz ise gönül yapar. Bugünün en büyük sefaletlerinden biri de budur: Herkes konuşuyor, kimse sözünü pişirmiyor. Sosyal medya meydanında ham laf, çiğ öfke, yarım bilgi, kibirli hüküm, alay, iftira, linç; ne ararsan var. Yunus'un "sözi bişürüp" uyarısı, tam bu çağın alınacak levhadır. Konuşmadan önce sözü pişir. Pişiremiyorsan sus. Susmak bazen dilin abdestidir.

Yunus'un Türkçesi, aynı zamanda eşitlikçi bir dildir. Hakikati sadece seçkinlerin anlayacağı bir şifreye dönüştürmez. İnsanlara yukarıdan konuşmaz. Fakat halkın seviyesine iniyorum diye hakikati de ucuzlatmaz. Bu çok mühimdir. Bugün birçok kişi halkla konuşmayı basitleştirme sanıyor. Yunus halka konuşurken halkı küçültmez; aksine halkın dilindeki derinliği açığa çıkarır. O yüzden onun şiiri, halkı dinleyici yapmaz sadece; halkı hakikatin muhatabı hâline getirir. Bu, dilde büyük bir ahlâk devrimidir.

Türkçenin Yunus'ta abdest alması, kelimelerin kutsallaşması değildir. Dilin nefsinden temizlenmesidir. Gösterişten, kibirden, süsten, güç gösterisinden, boş iddiadan, sınıfsal böbürlenmeden arınmasıdır. Yunus Türkçeyi öyle bir kıvama getirir ki, kelime hem köylünün ağzında eğreti durmaz hem arifin gönlünde eksik kalmaz. Bu yüzden Yunus'u okurken Türkçenin yalnız geçmişini değil, imkânını da görürüz. Bu dil, isterse hâlâ derinleşebilir. İsterse yine gönül kurabilir. İsterse yine zehirli aşı bal ile yağ edebilir. Ama önce sözün abdest alması gerekir.

Filozof Kirpi: "Yunus'un Türkçesi, kelimenin gösterişten soyunup gönle yüzünü yıkadığı yerdir."

5. AŞK: YUNUS'UN ONTOLOJİK YANGINI

Bir insanın içinde yangın çıkarsa önce eşyalar yanmaz; adlar yanar. Ben dediği şey yanar. Makam yanar. Kendine biçtiği önem yanar. Aynada görüp sevdiği suret yanar. Yunus Emre'nin aşkı böyle bir yangındır. Çiçekli, kokulu, nazlı bir duygu odası değildir. Aşk onda insanı süsleyen bir hâl değil, insanı soyan bir ateştir. Bu yüzden Yunus'un aşkını bugünkü ucuz romantizmle, gönül eğlencesiyle, duygusal gevezelikle, kalp emoji ile hafiflikle okumak, ateşe kolonya şişesiyle yaklaşmak gibi olur. Patlar. Çünkü Yunus'ta aşk, insanın varlık düzenine müdahale eder.

"Aşkın aldı benden beni / Bana seni gerek seni" dizesini herkes bilir, ama herkes bu dizinin neyi yıktığını fark etmez. Buradaki "beni", yalnız kişinin adı, bedeni, kişiliği değildir. "Ben" dediğimiz bütün kurgu oradadır: itibar, unvan, bilgi, mal, soy, dindarlık, haklılık, dava, öfke, hatta insanın kendini iyi sanma konforu. Aşk bu benlik sarayına girer ve pencereleri söker. Yunus'un "bana seni gerek seni" deyişi, dünyadan usanmış bir adamın şiirli iç çekilişi değildir; bütün ikincil arzuları hakikatin önünde dize getiren bir teslimiyettir. İnsan bir şeyi gerçekten severse, diğer şeylerin şişirilmiş saltanatı iner. Yunus'un aşkı bu inişi sağlar.

Bu aşk, insanı akıldan bütünüyle koparmaz; aklın kendini tanrılaştıran hâlini bozar. "Ben yürürem yana yana / Işk boyadı beni kana / Ne âkilem ne dîvâne / Gel gör beni ışk neyledi" derken Yunus, akıl ile delilik arasındaki alışılmış çizgiyi kırar. Ne tamamen aklın soğuk düzenindedir ne de ölçüsüz bir cinnetin içinde. Aşk onu üçüncü bir hâl taşır. Bu hâl, dışarıdan bakanın kolayca ad koyamayacağı bir yerdir. Akıllı desen eksik kalır; divane desen haksızlık olur. Yunus'un aşkı insanı kalıpların dışına çıkarır. Çünkü hakikat bazen insanın hazır tanımlarına sığmaz. Tanım biter, yanlış başlar.

Yunus'un aşkında beden de vardır, gözyaşı da, ayrılık da, dost özlemi de. Ama bunlar yüzeyde kalmaz. Meczaz, onda hakikate doğru açılan kapıdır. Sevgili bazen bir yüz gibi görünür, sonra yüzün içinden yüz­süz bir güzellik doğar. Bir bakış insanı yakar, fakat o bakışın arkasında Hakk'ın cemaline duyulan susuzluk belirir. Yunus bu yüzden aşkı ne kuru bir soyutlamaya çevirir ne de yalnız beşerî arzusunun içine hapseder. Bir damlada ummanı arar. Bir yüzde sonsuzun izini görür. Aşkın büyük kurnazlığı buradadır: insanı görünenden başlatır, görünmeyene sürükler.

"Aşk kazanına düştü kaynayabanı pişti" ifadesi, Yunus'un aşk anlayışını anlatmak için neredeyse tek başına yeter. Aşk bir kazan ise insan oraya süslenerek girmez; çığılığıyla düşer. Kaynar, köpürür, yanar, pişer. Pişmek, Yunus'ta ahlâkî bir olgunlaşmadır. Ham insan sevgiyi bile mülkiyete çevirir. Sevdiğini sahiplenir, kıskanır, boğar, kendine benzetmek ister. Pişmiş insan ise aşkın kendisini genişletmesine izin verir. Aşkın insanı

pişirmesi, nefsin sertliğini yumuşatmasıdır. Kibir, kin, tamah, haset, gösteriş, kendine hayranlık; hepsi bu kazanda kabuk atar. Atmıyorsa o aşk değil, nefsin şekerli oyuncağıdır.

Yunus'un aşkı aynı zamanda melâmet taşıdır. Âşık kişi herkesin alkışladığı güvenli yoldan yürüyemez. "Aşka münkir âdemi bu meydandan süreler" diyen damar, aşkın bir meydan olduğunu gösterir. Bu meydana herkes alınmaz. Çünkü aşk, seyirlik bir gösteri değil, insanın canıyla katıldığı bir savaştır. Orada insan kendinden geçer, ayıplanır, anlaşılmaz, tuhaf görülür. Hakiki aşkın toplumdaki karşılığı çoğu zaman saygınlık değildir; bazen yalnızlık, bazen alay, bazen dışlanmadır. Zaten herkesin kolayca onayladığı şeyin adı aşk değil, sosyal uyumdur. Yunus'un aşkı sosyal uyumla yetinmez; insanı hakikatin önünde çıplak bırakır.

Bu noktada aşk ile din arasındaki bağ da inceler. Yunus, dini aşkın önünde kuru bir kabuk hâline getirmez. Aşkı da şeriatsız bir keyfîlik olarak savurmaz. Onun şiirinde aşk, ibadetin ruhunu, bilginin içini, ahlâkın merkezini yoklar. "Gökten inen dört kitâbı günde bin kez okur isen / Erenlere münkir isen dîdar irak sende yana" sözü bu yüzden serttir. Metni okumak yetmez; metnin insanda açması gereken kapıdan geçmek gerekir. Aşk o kapıdır. Dîdar, yani hakikatin yüzü, kuru ezberle açılmaz. İnsan gönlünü arındırmadan, kibri bırakmadan, erenlerin yolundaki edebi anlamadan hakikate yakın olduğunu sanabilir. Sanmak kolaydır. Yunus'un işi, bu sanıyı dağıtmaktır.

Yunus'un "Dost senin aşkın oku key katı taştan geçer" deyişi de aşkın delici kuvvetini gösterir. Aşk bir ok gibidir; taştan geçer. Taş dediği nedir? Taşlaşmış kalp, taşlaşmış akıl, taşlaşmış gelenek, taşlaşmış din dili, taşlaşmış benlik, taşlaşmış toplum. Aşk bunlara çarptığında sadece süs yapmaz; deler. Bu yüzden aşk, Yunus'ta yumuşak bir duygu gibi görünse de aslında en sert varlık müdahalesidir. İnsanı taş olmaktan çıkarır. Taş kalpli dindarlığı, taş akıllı bilgeliği, taş suratlı ahlâkçılığı bozar. Gönle su yürütür. Taş çatlayınca içinden bazen gözyaşı çıkar; bazen insan.

Bugünün dünyasında aşkın bu anlamı neredeyse kayboldu. Aşk, tüketim kültürünün elinde duygu pazarlamasına, sosyal medyanın elinde gösteri malzemesine, kişisel gelişim dilinin elinde benliği parlatan bir aynaya çevrildi. Yunus'un aşkı ise benliği parlatmaz; yakar. Modern insan sevilme istiyor, ama dönüşmek istemiyor. Beğenilmek istiyor, ama soyunmak istemiyor. Yakınlık istiyor, ama nefsinin saltanatından vazgeçmek istemiyor. Bu yüzden çağımızın aşkı çoğu zaman iki yalnızlığın birbirine çarpmasıdır. Yunus'un aşkında ise insan kendi yalnızlığını Hakk'ın genişliğinde eritmeye çalışır.

Aşk Yunus'ta varlığın anahtarıdır. Fakat bu anahtar, insanın cebinde süs diye taşınmaz; insanın kilidini kırar. Yunus'un şiirindeki yanma, kan, dert, firak, dost, deniz, ok, kazan, şarap, meydan imgeleri hep aynı büyük tecrübeye çıkar. İnsan kendinden geçmeden hakikate geçemez. Aşk, insanı kendi dar varlığından alıp daha geniş bir varlık iklimine taşır. Bu taşıma acısız değildir. Çünkü benlik kolay ölmez. Herkes aşk ister; ama aşkın öldürdüğü ilk şeyin kendi sahte benliği olduğunu duyunca çoğu kişi usulca geri çekilir. Yunus geri çekilmez. Yanar. Yandıkça söyler. Söyledikçe yakar.

Bu yüzden Yunus'un aşkı, Anadolu'nun kırılmış çağında bir teselli değil, bir diriliş imkânıdır. Siyasî düzen dağılmış, şehirler yağmalanmış, insanlar korku ve yoksulluk içinde savrulmuş olabilir. Fakat aşk, insanın içindeki son merkezi korur. O merkez yıkılmazsa insan bütünüyle kaybolmaz. Yunus, aşkı bu merkezin ateşi yapar. Bize de hâlâ aynı soruyu bırakır: Sevdiğin şey seni büyütüyor mu, yoksa sadece nefsini mi besliyor? Seni yakıyor mu, yoksa cilalıyor mu? Seni Hakk'a mı açıyor, kendine mi kapatıyor?

Filozof Kirpi: "Yunus'ta aşk kalbe takılan süs değil; benliğin üstüne bırakılmış ilahî bir kor parçasıdır."

6. GÖNÜL: YUNUS'UN KÂBE'DEN BÜYÜK MİMARİSİ

Bir insanın kalbini kırmak nasıl bir sestir? Taş düşse duyulur, cam kırılrsa herkes irkilir, kapı çarparsa ev halkı başını çevirir. Ama gönül kırılınca çoğu zaman dışarıda bir ses duyulmaz. İnsan gülümser, susar, yoluna devam eder; içeride ise bir ev yıkılmıştır. Yunus Emre'nin "gönül" dediği şey, işte bu sessiz evdir. Görünmeyen ama bütün ahlâkî âlemi taşıyan iç mekân. O ev yıkıldığında yalnız bir insan incinmez; insanlığın Tanrı'ya açılan kapılarından biri çatlar. Yunus'un gönül meselesini bu kadar büyütmesi boşuna değildir. Çünkü onun dünyasında gönül, insan bedeninin içinde saklı küçük bir duygu kutusu değil; Hakk'ın nazargâhıdır.

"Duruş, kazan, ye, yedir, bir gönül ele getir / Yüz Kâ'be'den yeğrekdir bir gönül ziyâreti" derken Yunus, ibadeti gündelik hayatın içine indirir. Çalış, kazan, ye, yedir; ama burada durma, bir gönül ele getir. Yani hayatın asıl değeri, insanın insanda açtığı ferahlıktadır. Kâbe'ye yürümek büyük iştir; fakat yanı başındaki insanı kırarak yürüyorsa, yolun kutsallığı ayağındaki toza karışır. Yunus burada ibadeti küçültmez; ibadetin ruhunu gönülle sınar. Bu sınavdan kaçmak yok. Kutsal mekâna giden ayak, komşusunun kalbine tekme atıyorsa, o yürüyüşte ciddi bir arıza vardır.

Gönül, Yunus'ta mimarî bir kavramdır. Yapılır, yıkılır, onarılır, viran olur, mamur olur. Bu yüzden "gönül yapmak" ifadesi kuru nezaket tavsiyesi değildir. İnsan gönül yaparken bir iç yapı inşa eder. Bir sözle, bir bakışla, bir ikramla, bir susuşla, bir affedişle, bir garibi gözetmekle, bir yarayı fark etmekle insanın içinde yeni bir oda açar. Gönül yıkmak ise bunun tersidir: Kibirle, hakaretle, hor görmeyeyle, alayla, vefasızlıkla, haksız hükümlerle, hoyrat dindarlıkla, bilgiçlikle, makam sarhoşluğuyla insanın iç evini dağıtmak. Yunus'un ahlâkî burada çok nettir: Gönül yıkanın ibadet envanteri kabarık olabilir; fakat hakikat defteri zayıftır.

"Şeyh-u dânişmend-ü fakî gönül yapan bulur Hakk'ı / Sen bir gönül yıkdun ise gerek ise yüz yıl okı" beyti, bütün gösterişli dindarlıkların, bütün soğuk ilim iddialarının, bütün unvan şişkinliklerinin üstüne bırakılmış bir taş gibidir. Şeyh olabilirsin, bilgin olabilirsin, fakih olabilirsin; ama gönül yapmıyorsan Hakk'a yaklaşma iddian askıda kalır. Üstelik bir gönül yıktıysan yüz yıl okusan bile mesele kapanmaz. Çünkü bilgi, gönül yıkımını otomatik olarak tamir etmez. İbadet, incittiğin insanın içindeki enkazı kendiliğinden kaldırmaz. Yunus, dindarlığı insan ilişkilerinin dışına kaçırıp kurnazlığı yakalar ve yakasına yapışır.

Bu noktada Yunus'un "gönül" anlayışı, ahlâkî soyut vaaz olmaktan çıkarır. Gönül kırmak somut bir şeydir. Bir çocuğu aşağılamak, bir yoksulu mahcup etmek, yaşlı bir insanı yük gibi görmek, kadının emeğini görünmez kılmak, işçiyi ezmek, öğrenciyi korkutmak, komşuyu horlamak, inanmayanı insanlıktan çıkarmak, farklı olanı boğmak, kendi mezhebinden olmayanı kirli saymak... Bunların hepsi gönül yıkımıdır. Yunus'un şiiri böyle anlarda türbe duvarında asılı kalmamalı; insanın kulağından tutup davranışının önüne getirilmelidir. Çünkü gönül şiirle süslenen bir kavram değil, hayatla sınanan bir emanettir.

"İlm ü amel ne assı bir gönül yıkdunısa / Ârif gönül yapduğı berâber hicâz ile" sözünde bu sınav daha da keskinleşir. İlim ve amel, gönül yıkımının üstünü örtemez. Ârifin gönül yapması ise Hicaz yolculuğuyla yan yana düşünülür. Burada Yunus'un yaptığı şey çok cesurdur: Uzak kutsallığı yakın insana bağlar. İnsanın gözünü yalnız uzak mekânlara dikmesine izin vermez. "Gitmeden önce buraya bak" der. Evindeki insana, sokağındaki yoksula, kapındaki yetime, kırdığın dostu, hor gördüğün yabancıya, susturduğun mazluma bak. Çünkü insan bazen uzak kutsala koşarken yakın emaneti çiğner. Yunus'un terazisi bu kaçamağı tartar.

Gönül, Yunus'ta Hakk'ın durağıdır. "Gönül mü yeğ, Kâ'be mi yeğ?" diye sorulduğunda cevabın yönü bellidir: Gönül yeğdir; çünkü dost durağı gönüldedir. Bu söz, kaba bir karşıtlık kurmaz. Kâbe'yi değersizleştirmez. Kâbe'nin temsil ettiği hakikati insanın içinde arar. Taş yapıya hürmet eden insan, canlı gönle hoyrat davranıyorsa hürmetinin özü eksiktir. Yunus'un itirazı burada başlar. Kutsal taşta, mekânda, ritüelde, sembolde tanıyıp insanda tanımayan dindarlık, kendi merkezini kaybetmiş demektir. Bu biraz sert gelebilir; ama Yunus'un gönül dersi pamuk gibi değildir, pamuk içine sarılmış bıçaktır.

Bugünün dünyasında gönül yıkımı artık daha hızlı, daha yaygın, daha gösterişli. Bir söz, bir paylaşım, bir ima, bir alay, bir iftira, bir linç kalabalığı insanın iç evini dakikalar içinde harabeye çevirebiliyor. Eskiden gönül kıran kişi en azından kırdığı insanın yüzünü görürdü; şimdi ekran arkasından kalp yıkmak pek kolay. Modern insanın dili hızlandı, vicdanı yavaşladı. Yunus'un "sözü pişirmek" dersiyle "gönül yapmak" dersi burada birleşir. Pişmemiş söz gönül yıkar. Pişmiş söz, yaralı insana gölge olur.

Yunus'un gönül anlayışında zayıflık yoktur. Bazıları gönül dilini yumuşaklık, pasiflik, her şeye katlanma sanır. Hayır. Gönül yapmak, haksızlığa göz yummak değildir. Gönül yıkmamak, zalime çiçek vermek değildir. Yunus'un gönlü, ahlâksızlığa sığınak olmaz. O gönül, nefsin kibriyle, zulmün hoyratlığıyla, gösterişin sahtekârlığıyla mücadele eder. Fakat bunu insanın haysiyetini ezmeden yapar. Yani hakikati söylerken de gönlü gözetir. Zor iş. Zaten kolay olan, ya susup geçmek ya da hakikat bahanesiyle insanın üstünden tank gibi geçmektir. Yunus üçüncü yolu gösterir: Sert hakikati merhametin diliyle taşımak.

Bu yüzden Yunus'un gönül mimarisi bugünün Türkiye'sine de büyük bir aynadır. Cami çoğaltıp gönül azaltan, okul yapıp çocuk inciten, adalet binası yükseltip mazlumun sesini duymayan, aile diyen ama evin içindeki kalbi kıran, vatan diyen ama vatandaşın haysiyetini ezen her yapı Yunus'un terazisinde hafif kalır. Yunus bize çok basit ama kaçışı olmayan bir ölçü verir: İnsan senden sonra daha mı ferah kaldı, daha mı kırık? Sen bir kalbe oda mı açtın, enkaz mı bıraktın?

Gönül, Yunus'un dünyasında insanın iç Kâbe'sidir. Oraya ayakkabıyla girilmez. Oraya kibirle girilmez. Oraya unvanla, makamla, soğuk bilgiyle, gösterişli dindarlıkla, ahlâk satan pozlarla girilmez. Oraya ancak edep girer, merhamet girer, aşk girer, hakikat girer. Yunus'un bütün şiiri sanki bu kapının önünde bekler ve gelen geçene aynı şeyi söyler: Taşı kırarsan tamir edersin; gönlü kırarsan kendini de yıkarsın.

Filozof Kirpi: "Yunus'ta gönül, insanın içindeki Kâbe'dir; onu yıkanın elinde tesbih olsa da ruhunda balyoz vardır."

7. DERVİŞLİK: HIRKA DEĞİL, HAYSİYET MESELESİ

Bir hırka düşünelim. Eski, yıpranmış, omuz yerleri incelmış, eteğinde yol tozu var. Bir de taç düşünelim; başa geçirilince insanın yürüyüşünü değiştiren, kişiye kendini başka türlü hissettiren bir işaret. Tasavvuf tarihinin içinde hırka da taç da semboldür. Fakat sembol, insanın içini taşımıyorsa bir süre sonra kostüme dönüşür. Yunus Emre tam burada konuşur: "Dervişlik dedikleri hırka ile taç değil / Gönlün derviş eyleyen hırkaya muhtaç değil." Bu iki dize, sahte maneviyat pazarının ortasına bırakılmış baltadır. Hırkayı kesmez; hırkanın arkasına saklanan nefsin maskesini keser.

Yunus'un dervişliği kıyafet meselesi değildir. Unvan meselesi hiç değildir. Bir tarikata mensup görünmek, postun kenarında oturmak, şeyh sofrasında bulunmak, mecliste ağır yürümek, sesini yumuşatıp gözünü yarım kapatmak, diline birkaç tasavvuf kelimesi dolamak insanı derviş yapmaz. Bunlar en fazla dervişlik dekorudur. Dekor bazen işe yarar; fakat insan dekoru hakikat sanmaya başladığında çürüme başlar. Yunus, bu çürümeyi erken görmüş bir adamdır. "Hırkanın ne suçu var sen yoluna varmazsan" derken sembole düşmanlık etmez; sembolü iç hakikate bağlar. Hırkanın suçu yoktur. Suç, hırkayı giyip yola çıkmayan insandır.

Yunus'un dervişlik anlayışında ilk şart gönlün genişlemesidir. "Ben dervişim diyen kişi işbu yola ar gerekmez / Derviş olan kişilerin gönlü genğdir dar gerekmez." Geniş gönül, her şeyi sineye çekip pısırklaşmak değildir. Geniş gönül, insanın nefsinin dar odasından çıkmasıdır. Dar gönül hemen alınır, hemen öfkelenir, hemen hüküm verir, hemen kendini merkeze koyar. Geniş gönül ise insanı yalnız kendi acısıyla ölçmez; başkasının varlığına da yer açar. Dervişlik burada başlar: İçinde başkasına yer var mı? Sana benzemeyene tahammülün

var mı? Seni inciten karşısında hemen dış göstermek yerine kendi nefsinin yoklayabiliyor musun? Gönül genişlemeden hırka büyüye ne olur; kumaş artar, insan büyümmez.

Yunus, derviş "miskinlik" üzerinden de anlatır. Bugün miskinlik tembellik gibi anlaşılabilir; fakat Yunus'un miskinini tembel değil, nefsinin aşağıda tutan insandır. Kendini büyük görmeyen, ululanmayan, "ben" kalesini sürekli onarmayan kişi. "Derviş olan kişilerin miskinlik sermâyesi" derken Yunus, dervişin malını yoklukta bulduğunu söyler. Buradaki yokluk, fakirlik gösterisi değildir. Yoksulluğu romantize etmek de ucuz iş. Yunus'un yokluğu, insanın kendini mülk sanmaktan vazgeçmesidir. Benim ilmim, benim makamım, benim cemaatim, benim yolum, benim kerametime bakın, benim ahlâkım, benim davam... Bu "benim" kalabalığı dağılmadan dervişlik kapısı açılmaz.

Dervişlik zor bir lokmadır. Yunus'un "Dervişlik bir lokmadur yir ile gökden ulu / Bu azamet lokmayı yudup siniren gelsün" sözü bu zorluğu anlatır. Her lokma boğazdan geçmez. Bazı lokmalar insanın nefsinin takılır. Dervişlik de böyledir. Dışarıdan tatlı görünür: hırka, zikir, sohbet, muhabbet, ilahi, dergâh, yol kardeşliği. Ama işin iç yüzünde sabır vardır, tahammül vardır, incinip incitmemek vardır, övülünce şımarmamak, yerilince dağılmamak vardır. Daha zoru, kendi içindeki riya askerini tanımak vardır. İnsan riyadan nefret ettiğini söylerken bile gösterişli bir riyasızlık pozunu kesebilir. Nefis ince zanaatkârdır; takva kumaşından bile kibir elbisesi diker.

"Derviş gönülsüz gerektir sövene dilsiz gerektir / Dövene elsiz gerektir" beyti, bugünün kulağına fazla ağır gelebilir. Bunu zalime teslimiyet gibi okumamak gerekir. Yunus burada insanın nefis reaksiyonlarını terbiye eder. Sövene hemen sövmemek, dövene hemen dövmemek, hakareti hakaretle çoğaltmamak... Bu, haysiyetsizlik değil, iç kuvvettir. Haysiyet her zaman karşılık vermekle korunmaz. Bazen insan kendi öfkesini tutarak daha büyük kalır. Fakat bu, zulmün karşısında susmak anlamına gelmez. Yunus'un derviş korkak değildir; sadece nefsinin sopasıyla adalet dağıtmaz. Aradaki çizgi incedir. İşte dervişlik o ince çizgide yürümektir.

Bu yüzden dervişlik bir estetik poz değil, etik disiplindir. Kişinin sofrada nasıl oturduğu, yoksula nasıl baktığı, çocukla nasıl konuştuğu, kendinden zayıf olana nasıl davrandığı, kendisine muhtaç olanı ezip ezmediği, eleştirildiğinde hangi çukura düştüğü, öfkeli olduğunda hangi kelimeyi ağzında tuttuğu dervişliği gösterir. Dervişlik meydanda değil, çoğu zaman kimsenin görmediği küçük anlarda belli olur. Kapıyı kapattığında, gücü eline aldığı anda, kimse seni denetlemediğinde, karşıdaki insan sana cevap veremeyecek durumda olduğunda ne yaptığın... İşte hırkanın gerçek sınavı oradadır.

Yunus, dervişleri hor görmemeyi de sık sık söyler: "Dinin imânın var ise hor görmeyen dervişleri." Çünkü derviş dışarıdan bakınca çoğu zaman yoksul, gösterişsiz, sade, kenarda duran biridir. Dünya ise parıltıyı sever. Güçlüye eğilir, zengine yol verir, makam sahibine ceket ilikler, sessiz insanı ise kolayca ezer. Yunus bu bakışı tersine çevirir. Hakikatin dostu her zaman gösterişli yerde oturmaz. Bazen yıpranmış hırkanın içinde, bazen köy yolunda, bazen kimsenin önemsemediği bir garibin susuşunda saklanır. Derviş hor görmek, aslında dış görünüşe tapmanın başka biçimidir.

Fakat Yunus'un dervişleri yüceltmesi, her derviş görünümünü aklama ruhsatı değildir. Tam tersine, Yunus sahte dervişliği çok iyi bilir. "Dervişlik bir pişedür hırkakacı mışedür / Çok canavarlar yürür tonında dervişlerin" derken tokadı tam buraya indirir. Derviş giysisinin içinde canavar da dolaşabilir. Ne kadar güncel, ne kadar acı, ne kadar çıplak bir söz. Demek ki mesele hiç değişmemiş: İnsan kutsal kılıkların içine kendi hırsını, şehvetini, iktidar arzusunu, para düşkünlüğünü, itibar açlığını saklayabilir. Hırka bazen örtmez, kamufle eder. Yunus'un gözü bu kamufle deler.

Bugünün dünyasında dervişlik belki eski sembolleriyle görünmüyor; ama sahte maneviyat piyasası hâlâ işlek. Kimi kişisel gelişim ambalajıyla, kimi tarikat markasıyla, kimi ahlâk vaizi edasıyla, kimi sosyal medya

ermişliğiyle nefsini pazarlıyor. Herkes huzur satıyor, herkes anlam dağıtıyor, herkes başkasının ruhuna reçete yazıyor. Oysa Yunus'un dervişi önce kendi nefsinden şikâyet eder: "Bu miskin Yunus'ı gör dervişlik ile geldi / Nefsindendür şikâyet nefsin öldüren gelsün." Sahici dervişin ilk kavgası dışarıdaki düşmanla değil, içerideki benlik canavarıdır.

Dervişlik, Yunus'ta insanın haysiyetini incelten bir yol değildir; tam tersine, haysiyetin en yalın hâlidir. Çünkü haysiyet, başkasının üstüne çıkmakla değil, kendi nefsinin altından kalkmakla kazanılır. Dervişlik, insanın dünyaya karşı hafiflemesi, insana karşı incilmesi, Hakk'a karşı çıplaklaşmasıdır. Hırka giyilebilir, taç takılabilir, yola girilebilir; ama gönül derviş olmadıysa bütün bunlar insanın üstünde eğreti durur. Yunus bunu bilir ve bize sade bir ölçü bırakır: Üstündeki ne olursa olsun, içinde kim oturuyor?

Filozof Kirpi: "Yunus'un dervişi hırkayla görünmez; nefsinin boğazına düğüm olmuş lokmayı yutarken belli olur."

8. YUNUS'UN TOPLUM AHLÂKI: YETMİŞ İKİ MİLLETE BİR NAZAR

Bir meydan düşünelim. Tozlu, kalabalık, uğultulu. Bir yanda kendi mezhebini hakikatin tek tapusu sananlar, bir yanda soyuyla övünenler, öte yanda malıyla kabaranlar, biraz ileride bilgisini sopa gibi taşıyanlar, daha ötede yoksulu hor görenler, yabancıya kuşkuyla bakanlar, inancı farklı olana içinden duvar örenler. Herkes bir sınır çiziyor. Herkes kendi küçük kalesinin burcuna çıkmış, ötekine taş atıyor. İnsanlık çoğu zaman böyle bir meydandır: Herkes hakikati savunduğunu söyler, ama ilk fırsatta insanı küçültür.

Yunus Emre bu meydana elinde bayrakla değil, gönül terazisiyle girer. Onun "yetmiş iki millet" sözü, bugünün yumuşatılmış hoşgörü broşürlerine sığmayacak kadar derindir. "Yetmiş iki millete kurban ol âşık isen" derken Yunus, yüzeysel bir nezaket çağrısı yapmaz. Âşık olmanın toplumsal bedelini gösterir. Âşıksan, yalnız kendi mahallenini, kendi cemaatini, kendi dilini, kendi inanç çevreni, kendi kabile sıcaklığını sevebilirsin. Aşk, insanı kendine benzeyene bağlayan dar bir akrabalık duygusu değildir; insanı varlığın birliğine açan büyük bir iç genişlemedir.

"Yetmiş iki millet" ifadesi, farklı insan topluluklarını, inançları, yolları, meşrepleri, renkleri, huyları çağırır. Yunus bu çeşitliliği bir tehdit gibi görmez. Çünkü onun gözünde insanın asıl değeri, hangi kabın içinde doğduyla sınırlanamaz. İnsan, Hakk'ın yarattığı bir varlıktır; gönül taşır; incinir; sever; korkar; ölür; arar; şaşar; yanılır; tövbe eder; yola düşer. Bu ortak kader, insanı birbirine bağlayan en eski hakikattir. Yunus'un toplumsal ahlâkı bu ortak kaderden beslenir. İnsan, karşısındakini önce etiket olarak değil, fanilik yolcusu olarak görebildiğinde sertliği azalır.

"Sen sana ne sanırsan ayrığa da onu san / Dört kitabın ma'nîsi budur eğer var ise" sözü, Yunus'un toplum ahlâkının omurgasıdır. Bu kadar sade, bu kadar ağır. Kendin için ne istiyorsan başkası için de onu iste. Kendine yapılmasını istemediğini başkasına yapma. Dört kitabın manasını alıp insan ilişkilerinin ortasına koyar Yunus. Dinin yüksek ilkelerini gündelik davranışın içine indirir. Biri sana haksızlık edince nasıl acıyorsan, sen haksızlık ettiğinde de başkası öyle acır. Sen hor görülünce nasıl kırılıyorsan, sen hor gördüğünde de bir gönül öyle kırılır. Senin çocuğun incinince yüreğin nasıl yanıyor, başkasının çocuğu da oyuncak değildir. Bu kadar basit. Bu kadar zor. İnsanlık tarihi biraz da bu basit dersi öğrenemeyenlerin enkazıdır.

Yunus'un insan sevgisi kör bir eşitleme de değildir. O, kötülüğü iyilikle aynı kefeye koymaz. Zulmü, kibri, gönül yıkmayı, riyayı, sahte dervişliği, ham softalığı, nefsin oyunlarını sert biçimde görür. Fakat insanı toptan çöpe atmaz. Günahkârı görür, ama insanlık ihtimalini bütünüyle iptal etmez. Yanılanı görür, ama onu sonsuza kadar etikete mahkûm etmez. Burada çok ince bir ahlâk vardır: Fiili eleştirir, gönlü bütünüyle yakmaz.

Bugünün linç kültürü tam tersini yapıyor. Bir insanın bir hatasını bulunca bütün varlığını imha etmek istiyor. Yunus'un terazisinde bu da gönül yıkımıdır.

"Bir kez gönül yıkdunısa bu kıldugun namâz degül / Yitmiş iki millet dahı elin yüzün yumaz degül" beyti, toplumsal ahlâkı ibadetle doğrudan ilişkilendirir. Yani Yunus'a göre insan ilişkilerindeki hoyratlık, ibadetin anlamını sakatlar. Bir gönül yıkıp sonra tertemiz bir dindarlık sahnesi kuramazsın. Yetmiş iki milletin temizlenme ritüeli bile gönül yıkımını kolayca silmez. Bu sertlik, Yunus'un merhametinin gevşeklik olmadığını gösterir. Gönül kırana karşı tavrı pamuk değildir. Çünkü gönül kırmak, insanın iç mabedini dağıtmaktır. Böyle bir yıkımın üstüne ne kadar güzel söz söyleyen de enkaz kokusu kalır.

Yunus'un "hâs u âm, mutî' âsî dost kuludur cümlesi" anlamındaki yaklaşımı, toplumun hiyerarşik bakışını da sarsar. Seçkin olan da sıradan olan da, itaatkâr görünen de isyanla lekelenmiş olan da nihayetinde aynı varlık düzeninin içindedir. İnsan kendi evinden dışarı çıkmalı, kendi dar cemaat aynasını kırmalı, başka hayatları görmelidir. "Gel evinden dışarı çık" çağrısı, yalnız mekânsal bir çıkış değildir; zihinsel bir çıkıştır. Kendi mahallesinden çıkmayan insan, insanlığı kendi sokağından ibaret sanır. Böyle olunca ahlâk da küçülür. Yunus bu küçülmeyi kabul etmez.

Bu bakış bugün için de yakıcıdır. Mezhepçilik, ırkçılık, sınıf kibri, ideolojik körlük, kültürel üstünlük taslama, şehirli-taşralı ayrımı, dindar-seküler düşmanlığı, sağ-sol kabileciliği, kimlik siyaseti, cemaat sadakati, parti fanatizmi..: Hepsi insanın gönül görüşünü bozan perdeler hâline gelebilir. İnsan bir etiketi kutsallaştırdığı anda, karşısındakinin yüzünü görmemeye başlar. Yunus'un "yetmiş iki millet" dersi bu perdeyi yırtar. İnsanı soy, mezhep, sınıf, makam, inanç, dil, kıyafet, mahalle ve politik kimlikten önce gönül sahibi bir varlık olarak görmeye çağırır.

Ama bunu ucuz bir "herkes kardeş olsun" masalına çevirmemek gerekir. Yunus'un kardeşliği, adaletsizliği örtmez. Gönül yapmak, zalimin işini kolaylaştırmak değildir. Yetmiş iki millete bir nazarla bakmak, haksızlık karşısında susmak anlamına gelmez. Tam tersine, her insanın gönlü değerliyse, zulme uğrayanın gönlü de savunulmalıdır. Yunus'un merhameti, haysiyetle birleşir. O yüzden onun toplum ahlâkı hem incelik ister hem cesaret. Hem başkasını insan bilmek gerekir hem de insanı ezen düzene rıza göstermemek.

Yunus, insanı toplumsal kimliklerinin üstünden silerek değil, onların içindeki ortak özü hatırlatarak konuşur. Bu yüzden onun şiiri Anadolu'da bu kadar yayılmıştır. Köylü de onda kendini bulur, derviş de, yoksul da, yolcu da, âşık da, tövbe-kâr da, garip de. Çünkü Yunus insanın çıplak hâline seslenir. O çıplak hâlde herkes biraz yoksul, biraz korkak, biraz âşık, biraz yaralı, biraz yolcudur. Toplum ahlâkı bu çıplak hakikati unutmamaktır.

Yetmiş iki millete bir nazarla bakmak, insanın kendi kibrinden çıkmasıdır. Kendi doğruluğunu başkasının varlığını ezmek için kullanmamak, kendi inancını merhametsizliğe dönüştürmemek, kendi bilgisini tokat yapmamak, kendi davasını insanın üstüne bindirmemek. Yunus'un büyük dersi burada parlar: Hakikate yaklaşan insanın gönlü daralmaz, genişler. Daralıyorsa ortada aşk değil, nefsin kutsal kostümü vardır.

Filozof Kirpi: "Yunus'un yetmiş iki milleti, kalabalıkların adı değil; insanı etiketten önce gönül olarak görmenin ağır imtihanıdır."

9. DÜNYA, MAL, YOKSULLUK VE KANAAT

Bir pazar yeri düşünelim. Sabah erkenden dükkân kepenkleri açılmış, teraziler kurulmuş, kumaşlar serilmiş, buğday çuvalları dizilmiş, bakır kaplar güneşte parlıyor. İnsanlar alışveriş ediyor; kimi rızkının peşinde, kimi daha fazlasının, kimi karnını doyurmanın, kimi gözünü doyuramamanın. Bir köşede yoksul bir adam elindeki

birkaç akçeyi sayıyor. Öte tarafta zengin biri kesesini yokluyor ama yüzünde huzur yok. Yunus Emre böyle bir pazarın içinden geçse, yalnız malın fiyatına bakmazdı; insanın mala ne kadar satıldığına bakardı.

Yunus'un dünya anlayışını yanlış anlamaya çok müsait bir taraf vardır. Onu yüzeyden okuyanlar, "Yunus dünyayı reddediyor, malı kötülüyor, yoksulluğu kutsuyor" diyebilir. Oysa mesele bu kadar düz değildir. Yunus dünyayı yok saymaz; dünyayı putlaştıran insanı uyarır. Malı doğrudan lanetlemez; malın gönlü daraltan, insanı Karunlaştıran, ölümü unutturan hâline neşter atar. Yoksulluğu romantik bir süs hâline getirmez; ama varlık içinde gönül darlığı yaşayan insanın sefaletini de çıplak biçimde gösterir. Onun derdi, insanın dünya ile kurduğu ahlâksız bağıdır. Dünya kötü olduğu için değil, insan dünyayı kendine tanrı yaptığı için tehlikelidir.

"Kemdürür yoksulluktan nicelerin varlığı / Bunca varlık var iken gitmez gönül darlığı" sözü, Yunus'un mal meselesindeki bakışını hemen ele verir. Bazı insanların varlığı, yoksulluktan daha kötüdür. Niçin? Çünkü varlık içinde gönül daralır, mal insanı genişletmez; küçültür. Cömertlik doğuracağı yerde cimrilik doğurur. Emniyet vereceği yerde korku üretir. Paylaşma imkânı açacağı yerde biriktirme hastalığına dönüşür. Mal, insanın elindeyse nimet olabilir; insan malın elindeyse felaket başlar. Yunus bu felaketi görür. Zenginliğe değil, zenginliğin gönülde kurduğu tiranlığa karşıdır.

"Batmış dünya malına bakmaz ölüm hâline / Yetmiş Karun malına zihî iş düşvarlığı" derken Yunus, insanın en eski sarhoşluklarından birini anlatır. Karun malı dediği şey, yalnız servetin çokluğu değildir; servetin insana verdiği sahte ölümsüzlük duygusudur. İnsan mal biriktirdikçe ölümden uzaklaştığını sanır. Daha büyük ev, daha dolu ambar, daha kalabalık sürü, daha ağır kese, daha gösterişli makam... Hepsi ölüm karşısında bir avuç toz. Fakat insan bu tozu saray sanmakta mahirdir. Yunus, bu maharete gülmez; acır. Çünkü dünya malına batmış insan, çoğu zaman battığını bile bilmez. Bataklık ona bahçe gibi görünür.

Yunus'un "Bu dünya kime kaldı, kimi berhudar kıldı?" sorusu, her çağın zenginlik masalını bozan büyük sorudur. Dünya kime kaldı? Hangi sultan onu yanında götürdü? Hangi bey, hangi tüccar, hangi mülk sahibi, hangi makam efendisi ölümün elinden tapu senedini kurtarabildi? Bu soru insanı tembelliğe çağırır. Tam tersine, emeği ahlâka bağlar. Çünkü madem dünya kalıcı değil, o hâlde insan onu yağmalanacak bir ganimet gibi değil, emanet gibi yaşmalıdır. Yunus'un dünya eleştirisi kaçış değil, emanet bilincidir. Dünya senin değil; bir süreliğine sana verilmiş bir sahadır. Orada ne ektin, ne yedin, ne yedirdin, ne kırdın, ne onardın?

"Süleyman zenbil ördü, kendi emeğin yerdü / Onun ile buldular onlar berhudarlığı" beyti, Yunus'un çalışmaya bakışını apaçık gösterir. Hz. Süleyman gibi kudret ve saltanat sembolü bir isim, Yunus'un dilinde emeğin haysiyetiyle anılır. Zenbil örmek, çalışmak, el emeğiyle yemek... Bu sahne çok önemlidir. Yunus, yoksulluğu tembellik bahanesi yapmaz. Kanaati miskinlik sananlara kapıyı kapatır. Emek vardır. Alın teri vardır. Kendi emeğiyle yeme onuru vardır. Yani Yunus'un kanaati, üretimsiz bir bekleyiş değildir; nefsin azgın tüketim arzusuna sınır koyan haysiyetli bir yaşam biçimidir.

"Duruş, kazan, ye, yedir, bir gönül ele getir" sözü, bu yüzden Yunus'un iktisadî ahlâkının özeti gibidir. Duruş: yani gayret et, çalış, emek ver. Kazan: rızkını ara. Ye: bedenini ihmal etme, hayatı hor görme. Yedir: kazancını yalnız kendi boğazına hapsetme. Bir gönül ele getir: bütün bunları insanı onarmaya bağla. Bu dizelerde hayatın dengesi vardır. Ne dünyadan kaçan bir ruhbanlık ne dünyaya tapan bir hırs dini. Çalışma var, kazanma var, yeme var, paylaşma var, gönül alma var. Bugünün ekonomi kitapları sayfalarca konuşuyor; Yunus birkaç kelimeyle insanî iktisadın bel kemiğini kuruyor.

Kanaat de burada yanlış anlaşılmalıdır. Kanaat, haksızlığa razı olmak değildir. Yoksulun sömürülmesine sabır çekmek hiç değildir. Kanaat, insanın arzusunu terbiye etmesidir; zalimin sofrasını aklamak değil. Bir toplumda yoksulluk kurumsallaşmışsa, insanlar emeğinin karşılığını alamıyorsa, çocuklar açsa, devlet adalet dağıtmıyorsa, "kanaat et" demek ahlâksızlık olur. Yunus'un kanaati, güç sahiplerinin yoksula verdiği

uyuşturucu öğüt değildir. O, nefsin doymak bilmeyen iştahına karşı iç disiplin öğretir. Yani kanaat, yukarıdan aşağıya verilen bir susturma aparatı değil; insanın içindeki Karun'a karşı açtığı savaştır.

"Bakma dünya servisine, aldanma halk gövüsüne" uyarısı, gösteriş ekonomisine de dokunur. İnsan sadece mala değil, malın çevresindeki alkışa da aldanır. Halk gövüsü, kalabalığın şişirdiği itibar, toplumun "başardı" dediği yanıltıcı parlıtı. Bir insan çok şeye sahip olabilir; fakat o sahiplik onu daha merhametli yapmıyorsa, başarı dediğimiz şey kalın ambalajlı bir sefalet olabilir. Yunus'un dünyasında servet, gönlü genişletiyorsa nimettir; gönlü daraltıyorsa yük. İnsanı yediriyorsa rahmettir; insanı yutuyorsa beladır.

Yunus'un "Gerekmez dünyayı bize çünkü bâkî bünyad değil" sözü, dünyayı terk etme çağrısı gibi duyulabilir. Fakat burada "dünya" dediği şey yaratılmış âlem değil, insanın faniliği unutup tutunduğu sahte kalıcılık düzenidir. Bâkî bünyad değil: yani bu yapı kalıcı değil. Ev yıkılır, beden yaşlanır, yüz solar, pazar dağılır, mal el değiştirir, makam biter. İnsan bunu bilerek yaşarsa hafifler. Bilmeden yaşarsa hırslanır. Yunus'un dünya eleştirisi insanı hafifletir. Çünkü insanın sırtındaki en ağır yük, sahip oldukları değil; sahip olduklarına yüklediği sahte sonsuzluktur.

Bugünün dünyası Yunus'un bu dersini daha da acil kılıyor. Tüketim, insanın yeni dini gibi çalışıyor. Reklamlar arzu üretiyor, ekranlar kıyas üretiyor, piyasa eksiklik duygusunu kaşıyor. İnsan sahip oldukça yetmiyor; yetmedikçe daha fazlasını istiyor; istedikçe yoruluyor; yoruldukça ruhunu yeni bir şeyle avutmaya çalışıyor. Modern Karun'un hazinesi artık sadece sandıkta değil; kredi kartında, marka takıntısında, takipçi sayısında, görünürlük hirsında, statü yarışında. Yunus bu kalabalığa dönüp hâlâ aynı şeyi söylerdi: Gördün elinden gider bu dünyanın varlığı.

Yunus'ta yoksulluk ise yalnız parasızlık değildir; gönül yoksulluğu daha ağırdır. Malı olmayan insan yoksul olabilir; ama merhameti olmayan insan daha derin bir sefalettedir. Cömertliği olmayan zengin, gönül bakımından açıtır. Paylaşmayı bilmeyen varlıklı, içten içe daralmıştır. Yunus'un yoksulluk ve varlık terazisi maddî ölçüyü aşar. İnsanın neye sahip olduğundan çok, sahip olduğu şeyin onda ne yaptığına bakar. Mal seni insanlardan uzaklaştırıyorsa zehirdir. Seni paylaşmaya, korumaya, yedirmeye, gönül almaya götürüyorsa emanettir.

Bu bölümde Yunus'un sesi bize şu çıplak dersi bırakır: Dünya geçicidir; fakat bu geçicilik hayatı değersizleştirmez, aksine sorumluluğu artırır. Madem kalmayacağız, daha adil yaşayalım. Madem götüremeyeceğiz, paylaşalım. Madem ölüm var, gönül yıkmayalım. Madem mal elimizden gidecek, malın elinde rezil olmayalım. Yunus'un kanaati, hayatı küçültmez; hırsı küçültür. Yunus'un yoksulluğu, insanı tembelleştirmez; nefsi terbiye eder. Yunus'un dünya eleştirisi, toprağa küsmek değil; toprağa gömülmeden önce insan kalmayı başarmaktır.

Filozof Kirpi: "Yunus malı değil, mala secde eden gönlü yargılar; çünkü Karun'un asıl hazinesi kesesinde değil, doymayan nefindedir."

10. RİSÂLETÜ'N-NUSHİYYE: NEFSİN İÇ SAVAŞI

Bir insanın içinde bir kale vardır. Dışarıdan bakınca ten görünür, yüz görünür, ses duyulur, ad bilinir. Ama içeride kapılar, muhafızlar, karanlık odalar, gizli geçitler, pusuda bekleyen askerler, tahtını korumaya çalışan bir sultan, fırsat kollayan isyancılar vardır. Yunus Emre, Risâletü'n-Nushiyye'de insanı böyle bir iç ülke gibi düşünür. Bu eser, yalnız "öğüt" veren didaktik bir metin değildir; insanın içinde hiç bitmeyen savaşı anlatan sembolik bir haritadır. Dışarıdaki Moğol, Selçuklu, beylik, vergi, kıtlık, yıkım neyse; içeride de nefis, tamah, öfke, kibir, gaflet, haset, şehvet ve benlik aynı yıkıcı kuvvetlerdir. İnsan bazen dış istiladan kurtulur, ama içindeki istilacıyı baş tacı eder. Yunus'un neşteri tam buraya iner.

"İşbu vücûd bir kal'adur 'akıl içinde sultânı / İşbu gönül bir hazînedür 'ışk tutmuş bekler anı" sözü, Risâletü'n-Nushiyye'nin ana kapısı gibidir. Vücut kalemdir, akıl onun içinde sultan. Gönül ise hazine. Bu hazineyi aşk bekler. Ne kadar güzel, ne kadar tehlikeli bir kurgu. Çünkü kale varsa saldırı da vardır. Sultan varsa isyan da vardır. Hazine varsa hırsız da vardır. Yunus'un insan anlayışı burada naif değildir. O, insanı yalnız melekleşme imkânıyla değil, içindeki çürüme ihtimaliyle birlikte görür. Yani insan hem gönül hazinesidir hem de kendi hazinesine dadanan hırsızdır. Hadi bakalım, mesele şimdi ciddileşti.

Yunus'un akli sultan yapması önemlidir. Çünkü bazı yüzeysel okumalar Yunus'u akıl karşıtı, sadece vecd ve aşk şairi gibi göstermeye heves eder. Oysa Yunus'ta akıl, iç düzenin temel unsurudur. "Akıldur işler yapucu eyler cümle âbâd anı" derken aklın kurucu, düzenleyici, imar edici tarafını gösterir. Akıl, kaleyi mamur eder. Fakat bu akıl kuru hesapçılık değildir. Aşkla, gönülle, edep ile terbiyelenmiş akıldır. Akli bütününü dışlayan insan savrulur; akli putlaştıran insan taşlaşır. Yunus'un çizgisi ikisini de aşar. Akıl sultandır, ama gönül hazinesinin önünde aşk nöbettedir. Harika denge. Ne akılsız sarhoşluk ne kalpsiz hesap makinesi.

İç kalenin ilk büyük düşmanlarından biri öfkedir. Yunus "Katı buşmagıl nigâhı buşudur 'aklun düşmânı" der. Yani çok öfkelenme; öfke aklın düşmanıdır. Bu dizeyi bugünün dünyasına assak, pek çok meclisin, ekranın, siyasi nutkun, sosyal medya tartışmasının, aile kavgasının elektriği kesilir. Çünkü öfke geldi mi akıl evinden kovulur. "Akıl gitdi buşu geldi 'akl evini buşu aldı / İmdi sultân buşu oldu göze göstermez cihânı." Öfke, akıl evini işgal eder; sonra insan dünyayı göremez. Sadece kendi kızgınlığını görür. Hakikat küçülür, benlik büyür. İnsan haksızlığı düzeltmek isterken haksızlığın yeni biçimine dönüşür. Yunus bunu yedi yüz yıl önce söylemiş; biz hâlâ yorumlarda birbirimizi parçalayarak medeniyet kurduğumuzu sanıyoruz. Komik değil, bayağı trajik.

Tamah da aynı kalenin başka bir istilacıdır. "Eger tama' kılurisan gördüğüne kalurisan / Nefsün güm-râh kılurisan nazar dahı oldu fânî!" Göz gördüğüne takılırsa, tamah ayağa kalkar; tamah kalkınca nefis insanı yoldan çıkarır. Bakış kirlenir. İnsan artık varlığı emanet olarak değil, av olarak görmeye başlar. Para, makam, şöhret, beden, mal, bilgi, hatta maneviyat bile tamahın nesnesi olabilir. Nefis çok usta bir hırsızdır; bazen günah kapısından girer, bazen sevap penceresinden. Kişi malı için tamahkâr olur da anlaşılır. Ama biri takvasıyla, bilgisiyle, dervişliğiyle, ahlâk gösterisiyle tamahkâr olursa iş daha fenadır. Çünkü orada hırs, kutsal kostüm giymiştir.

Risâletü'n-Nushiyye'de soyut kavramların kişileştirilmesi boşuna değildir. Yunus, insanın iç dünyasını tiyatro sahnesi gibi kurar. Akıl konuşur, nefis oyun kurar, öfke saldırır, tamah fitne çıkarır, kanaat sığınak olur, sabır yol açar. Bu yöntem, okuyucunun kendi içindeki kuvvetleri tanımasını sağlar. Çünkü insan çoğu zaman kötülüğü dışarıda arar. "Beni şu bozdu, bu yoldan çıkardı, zaman kötü, insanlar kötü, düzen kötü" der. Bunların hepsinde pay olabilir. Ama Yunus daha rahatsız edici bir soru sorar: İçeride kim nöbette? Kalenin kapısını kim açtı? Öfke mi? Tamah mı? Kibir mi? Nefis mi? İnsan bazen kendi şehrini kendi eliyle yağmalatır.

Nefis Yunus'ta basit bir arzu toplamı değildir. Nefis, insanın hakikate karşı geliştirdiği iç direniştir. Kendini merkeze koyma, her şeyi kendine yontma, incindiğinde dünyayı yakma, övüldüğünde şişme, eleştirildiğinde kinlenme, sahip oldukça daha fazlasını isteme, ibadet ettikçe kendini başkalarından üstün görme... Nefis bunların hepsinde çalışır. Üstelik açık açık "ben kötüyüm" demez. Tam tersine, en güzel gerekçelerle gelir. "Hakkımı savunuyorum" der, altında kibir çıkar. "Dava için yapıyorum" der, altında iktidar arzusu çıkar. "Hakikati söylüyorum" der, altında merhametsiz bir üstünlük zevki çıkar. Nefis, insanın içindeki en kıvrak politikacıdır; her seçimden galip çıkmak ister.

Yunus'un kanaat ve sabır vurgusu bu yüzden edilgenlik değildir. Kanaat, nefsin sınırsız iştahını durduran iç frendir. Sabır, haksızlığa teslim olmak değil; öfkenin akli devirmesine izin vermemektir. Sabır, insanın iç kalesinde akli tahttan indirmemek için gösterdiği dirençtir. Kanaat ise tamahın kapılarına kilit vurmaktır. Bu iki kavram bugünün kulağına eski gelebilir; ama modern insanın en büyük krizi bunların yokluğudur. Her şey

hemen olsun, daha çok olsun, bana olsun, benim görüdüğüm şekilde olsun. Bu ruh hâliyle insan özgürleşmez; kendi arzusunun kölesi olur.

Risâletü'n-Nushiyye'nin şiiriyeti Divan'daki ilahiler kadar parlak olmayabilir; fakat ahlâkî anatomisi çok güçlüdür. Burada Yunus, insanın iç organlarını açar gibi çalışır. Kalp nerede kararıyor, akıl nerede düşüyor, öfke hangi damarı tikiyor, tamah hangi gözü kör ediyor, nefis hangi kapıyı içeriden açıyor, tek tek gösterir. Bu metni sadece tasavvufî öğüt kitabı diye rafa kaldırmak haksızlık olur. Bu, insanın kendi iç devletini yönetme kılavuzudur. Dışarıda devlet akli çökerse toplum dağılır; içeride akıl çökerse insan dağılır. Yunus ikisini aynı anda sezmiş gibidir.

Bugün bu risaleyi yeniden okumak gerekir. Çünkü çağ değişti, nefsin araçları yenilendi. Eskiden tamah altınla, sürüyle, toprakla, makamla görünürdü; bugün ekranla, görünürlükle, marka ile, takipçiyle, kariyerle, ideolojik alkışla, kutsal imajla çalışıyor. Eskiden öfke meydana dağırırdı; bugün parmak ucuyla dünyaya yayılıyor. Eskiden kibir sarıklarla, taçla, kaftanla dolaşırdı; bugün diploma, ekran, makam, mikrofon, profil fotoğrafı ve kutsal cümlelerle dolaşıyor. Ama öz aynı: Nefis hâlâ kalenin kapısında nöbet değişimi bekliyor.

Yunus'un bu eserdeki büyük öğretisi şudur: İnsan kendi iç savaşını kazanmadan dış dünyada adaletli bir varlık olamaz. İçinde öfke sultan olmuşsa, adaletin de öfkeli olur. İçinde tamah hüküm sürüyorsa, iyiliğin bile hesaplı olur. İçinde kibir oturuyorsa, dindarlığın insan ezer. İçinde nefis başkomutansa, hakikat bile senin elinde sopaya döner. Bu yüzden Yunus önce kaleyi gösterir. Kalenin sultanını, hazinesini, düşmanını, kapısını, fitnesini ve nöbetçisini anlatır. İnsan buradan kaçamaz. Çünkü her kaçış yine kendi içine çıkar.

Risâletü'n-Nushiyye, Yunus'un içimizdeki devlete gönderdiği ağır bir muhtıradır. Akıl tahttan inmesin, gönül hazinesi yağmalanmasın, aşk nöbeti bırakmasın, nefis saraya sızmasın, öfke gözü kör etmesin, tamah fitne bitirmesin. Bütün mesele bu. İnsan bunu başarırsa dervişlik de, ilim de, aşk da, toplum ahlâkı da sahici olur. Başaramazsa geriye güzel sözler, süslü hırkalar, bol iddialar ve içi yağmalanmış bir kale kalır.

Filozof Kirpi: "Yunus'un Risâletü'n-Nushiyye'si, insanın iç kalesinde akli tahttan indiren nefse karşı yazılmış en sade savaş bildirgesidir."

11. YUNUS'UN ŞİİR MİMARİSİ: SADELİK DEĞİL, DERİNLİĞİN KURNAZLIĞI

Bir marangoz tezgâhı düşünelim. Üstünde kaba keresteler yok artık; kesilmiş, inceltilmiş, zımparalanmış, dokunulduğunda el yakmayan ama damarını saklamayan tahtalar var. Usta bağırıyor. Büyük hareketler yapmıyor. Çekiç, rende, keski, tutkal; hepsi yerli yerinde. Dışarıdan bakan biri, "Ne kadar sade bir iş" diyebilir. Ama o sadeliğin altında yılların eli, sabrın sesi, ölçünün ahlâkı vardır. Yunus Emre'nin şiiri de böyledir. Sade görünür; fakat bu sadelik, yoksulluktan değil, büyük bir iç işçilikten gelir. Yunus az süs kullanır, ama sözü çıplak bırakacak kadar cesurdur. Çıplak söz kolay değildir; hemen üşür, hemen sırtır, hemen yalanı belli eder. Yunus'un sözü üşümez. Çünkü içten yanar.

Yunus'un şiir mimarisini anlamak için onu yalnız halk diline yakın söyleyen bir şair diye görmek yetmez. Halk diline yakınlık onda başlangıçtır, varış değil. O, halkın ağzındaki kelimeyi alır, hakikatin ateşinde pişirir, sonra tekrar halka verir. Kelime döndüğünde aynı kelime gibi görünür ama artık içinden başka bir ışık geçmektedir. "Gönül" der; herkesin bildiği kelime birden Kâbe'den büyük bir iç mekâna dönüşür. "Aşk" der; sıradan sevgi değil, benliği yakan ontolojik bir yangın çıkar. "Dünya" der; pazar yeri, mal, geçim, ölüm ve fanilik aynı anda görünür. Yunus'un ustalığı, küçük kelimelerin içine büyük varlık odaları açmasıdır.

Onun şiirinde ölçü yalnız vezin meselesi değildir; varlıkla kurduğu ilişkinin de ölçüsüdür. Heceyle söylediğinde halkın nefesine yaklaşır. Aruzla söylediğinde döneminin yüksek şiir tekniğine dokunur. Fakat

ikisinde de asıl olan, sözün yürüyüşüdür. Yunus'un dizesi çoğu zaman ayağa kalkmış bir insan gibi yürür. Tökezlemez, salınır. Söz bir yola çıkar, döner, tekrar eder, kendini kulağa yerleştirir. Bu yüzden Yunus'un şiiri sayfada kalmaz; ağızda yaşar. Okunan metin olmaktan çok, söylenen nefes hâline gelir. Yunus'un büyüklüğü biraz da buradadır: Şiiri kitaptan çıkarıp hafızaya, hafızadan sese, sestten kalbe taşır.

"Yunus bu sözleri çatar / Sanki balı yağa katar / Halka mata'ların satar / Yüğü gevherdir tuz değil" dizeleri, onun kendi şiir işçiliğini nasıl gördüğünü gösterir. "Sözleri çatmak" rastgele söylemek değildir; kurmak, eklemek, birbirine geçirmek, bir yapı oluşturmak demektir. Bal ile yağ katmak ise sertliği yumuşatmak, acıyı taşınabilir kılmak, hakikati gönle incek kıvama getirmektir. Yunus halka "mata" satar; ama bu matah pazar malı değildir. Yüğü gevherdir, tuz değil. Yani onun sözü gündelik gibi görünür; içinde cevher taşır. Tuz da lazımdır elbet, ama gevher başka şeydir. Yunus, halkın sofrasına oturur; fakat sofraya sıradan lokma değil, iç cevher getirir.

Yunus'un şiirinde tekrar büyük bir araçtır. Modern okur bazen tekrarı yoksulluk sanır. Oysa sözlü kültürde tekrar hafızanın köprüsüdür, ritmin nabzıdır, mananın döne döne derinleşmesidir. "Bana seni gerek seni" tekrarında bir kelime çoğalmaz; arzu sadeleşir. "Ben n'ideyin n'eyleyeyin" tekrarında çaresizlik büyür, insanın kıyamet karşısındaki çıplaklığı duyulur. Tekrar, Yunus'ta dönüp duran bir değirmen taşı gibidir; buğdayı un eder, sözü içe yedirir. Her tekrar aynı yere dönmez; biraz daha içeri girer.

Şiir mimarisinin başka bir ustalığı da karşıtlıkları kavga ettirmeden yan yana getirebilmesidir. Dünya ile ahiret, aşk ile akıl, gönül ile beden, yol ile yurt, gariplik ile vuslat, ölüm ile diriliş, benlik ile yokluk... Yunus bunları soyut kavram panayırına çevirmez. Bir sahne kurar. Yolcu gelir, konuk olur, sabah göçer. Âşık yanar, kanla boyanır, dostu ister. Derviş hırkayı giyer ama hırkanın yetmediği anlaşılır. Gönül yıkılır, yüz yıl okumanın bile onu kolayca onarmadığı görülür. Yunus kavramı sahneye indirir; bu yüzden şiiri kuru öğüt gibi değil, yaşanmış hâl gibi duyulur.

"Dört kitabın ma'nîsi bellidir bir elifte" dizesi onun yoğunlaştırma kudretinin harika örneğidir. Dört kitap, büyük bir vahiy ve anlam evreni; elif, tek bir çizgi. Yunus bütün o genişliği bir harfin dikliğine indirir. Burada fakirleştirme yoktur; yoğunlaştırma vardır. İyi şiir de biraz budur zaten: Dağı eritip damlaya koymak. Yunus bunu yapar. Büyük hakikatleri küçültmez; onları insanın taşıyabileceği kıvama getirir. Bu yüzden onun şiiri hem çocuk kulağına yaklaşır hem arif zihnini meşgul eder. Herkes bir şey alır; ama herkes aynı derinliğe inemez. Yunus'un demokratik tarafı burada, aristokratik tarafı da burada saklıdır: Kapısı herkese açıktır, derinliği herkese kolay teslim olmaz.

Yunus'un imgeleri süslü salonlardan değil, hayatın içinden gelir. Odun, yol, kapı, eşik, pazar, deniz, kuş, toprak, kan, kazan, hırka, gönül, bağ, bostan, su, ateş... Bunlar halkın gördüğü şeylerdir. Fakat Yunus'un elinde her biri mana taşıyan birer varlık işareti dönüşür. Deniz yalnız su değildir; vahdetin genişliği olur. Yol sadece mesafe değildir; seyr ü sülûkün imtihanıdır. Odun, nefsin eğriliğine dokunur. Toprak, tevazuun okulu hâline gelir. Bu yüzden Yunus'un şiirinde eşya konuşur. Basit nesne, hakikat taşıyıcısı olur. Modern dilin çok kaybettiği şey de budur: Eşyanın ruhunu duyamamak.

Onun şiirinde ses de başlı başına mimarîdir. Kelimeler birbirine çarparken kaba gürültü çıkarmaz; iç musiki üretir. "Bal u şeker", "yana yana", "dost", "gönül", "miskin", "ışık" gibi sözcükler yalnız anlamlarıyla değil, sesleriyle de çalışır. Yunus'un şiiri bu yüzden ilahiye, nefese, zikre, ağıda, dua cümlesine kolayca dönüşür. Çünkü içinde zaten sesin yolunu açan bir damar vardır. Bu damar, şiiri akademik masadan alıp insanın göğsüne taşır. Bazı şiirler gözle okunur; Yunus'un şiiri göğüsle okunur.

Yunus'un sadeliğinde tehlikeli bir kurnazlık vardır. Kendini kolay anlaşılır gösterir; okur "tamam, bunu anladım" sanır. Sonra bir dize yıllarca peşini bırakmaz. "İlim kendin bilmektir" dersin, basit görünür. Ama kendini bilmeye kalkınca bütün ömrün yetmez. "Bir gönül yıktın ise" dersin, herkes başını sallar. Sonra

kırdığın insanları düşününce dize boğazına oturur. Yunus'un şiiri böyle çalışır: Önce kapıyı sessiz açar, sonra içeri girip insanın eşyalarını yerinden oynatır.

Bu yüzden Yunus'un şiir mimarisi, süsüzlüğün arkasına saklanmış büyük bir estetik disiplindir. O, kelimeyi şişirmez; kelimenin içini açar. Ritmi gösteri için değil, hafızaya tutunmak için kullanır. İmgeyi uzaklaştırmak için değil, hakikati yaklaştırmak için kurar. Sade söyler; çünkü hakikatin fazla makyaja ihtiyacı olmadığını bilir. Fakat sade söylediği için kolay sananlar fena yanılır. Yunus'un şiiri kuyudur; başında su görünür, dibinde gök saklıdır.

Filozof Kirpi: "Yunus'un şiiri sade bir kap gibi durur; içine eğilen, kendi derinliğinin yankısıyla ürperir."

12. BUGÜNÜN TÜRKİYE'SİNDE YUNUS: GÖNÜL YIKANLARIN ÇAĞINDA GÖNÜL KURMAK

Bir ekran düşünelim. Parmaklar hızlı, öfke hazır, hüküm ucuz. İnsanlar birbirinin yüzüne bakmadan birbirinin kalbine taş atıyor. Birkaç kelimeyle itibar yıkılıyor, bir imayla insan harcanıyor, bir etiketle kalabalıklar birbirinin üstüne salınıyor. Eskiden gönül yıkmak için en azından insanın karşısında durmak gerekirdi; şimdi bir tuşa basmak yetiyor. Çağımızın en büyük konforlarından biri bu: Kimse yüzünü göstermeden kalp kırabiliyor. Yunus Emre bugün yaşasaydı, herhâlde önce bu gürültülü meydanın ortasında susar, sonra yavaşça aynı eski cümleyi bırakırdı: "Gelün taşuk idelüm işün kolayın tutalum / Sevelüm sevilelüm dünyeye kimse kalmaz."

Bu söz, şekerli bir iyimserlik cümlesi değildir. "Tanışık edelim" demek, birbirimizi gerçekten görelim demektir. Etiket, önyargının, mezhebin, partinin, sınıfın, mahallenin, ekran adının, rozetin arkasındaki insanı görelim. "İşi kolayın tutalım" demek, hayatı birbirimize zindan etmeyelim demektir. Zaten ölüm var, hastalık var, yoksulluk var, gurbet var, kayıp var, korku var. İnsan insanın yükünü hafifletmek yerine ağırlaştırıyorsa, orada ciddi bir ahlâk iflası vardır. Yunus'un bu çağrısı, "herkes birbirine tatlı davransın" yumuşaklığıyla geçirilemez. Bu, varlığın fâniliğinden çıkarılmış sert bir toplumsal ahlâktir: Dünya kimseye kalmayacaksa, insan niçin bu kadar acımasız?

Bugünün Türkiye'sinde Yunus'u anlamak, türbesine çiçek bırakmaktan daha zor bir iştir. Çünkü Yunus'u gerçekten anlamak, gönül yıkma biçimlerimizi fark etmeyi gerektirir. Çocuğun merakını kıran öğretmen, memurun kapısında vatandaşları azarlayan bürokrat, yoksulu mahcup eden zengin, kadının emeğini görünmez kılan ev düzeni, öğrenciyi korkuyla terbiye ettiğini sanan sistem, işçiyi insan değil maliyet gören patron, yaşlıyı yük sayan modern aile, farklı düşüneni hain ilan eden politik dil; bunların hepsi gönül yıkmanın değişik biçimleridir. Yunus'un "Bir kez gönül yıkdunisa bu kıldugun namâz degül" sözü, yalnız bireysel nezaket için değil, toplumsal kurumlar için de geçerlidir. Gönül yıkan okul eğitim vermez; gönül yıkan devlet adalet dağıtmaz; gönül yıkan din dili insanı Hakk'a yaklaştırmaz.

Yunus'un bugüne söylediği en ağır sözlerden biri de sahte dindarlık üzerinedir. "Sofiyem halk içinde teşbih eltimden gitmez / Dilüm ma'rifet söyler gönlüm hiç kabûl itmez" derken, dış görünüşle iç hakikat arasındaki uçurumu açar. Elinde tesbih, dilinde marifet, üstünde hırka, çevresinde hürmet olabilir; fakat gönül kabul etmiyorsa bütün bu manzara çöker. Bugün din, ahlâkı büyütme yerine kimlik zırhına çevrildiğinde Yunus'un itirazı başlar. Dindarlık insanı inceltmiyorsa, merhameti çoğaltmıyorsa, adalet duygusunu keskinleştirmiyorsa, yoksula karşı mahcubiyet üretmiyorsa, çocuğun hakkını korumuyorsa, gönül kırmaktan alıkoymuyorsa geriye sadece ses kalır. Kutsal kelimelerin gürültüsü. Evet, gürültü bazen çok dindar görünür; ama gönül terazisinde hafiftir.

"Taşum derviş içüm boş" sözü de bugünün maneviyat piyasasına tam oturur. Artık hırka her zaman kumaştan değil; bazen profil fotoğrafından, bazen ideolojik aidiyetten, bazen akademik unvandan, bazen

ahlâkçı nutuktan, bazen mağduriyet gösterisinden, bazen de sürekli erdem pazarlayan sosyal medya dilinden yapılır. İnsan dışarıya güzel bir kişilik vitrini kurar, içeride ise kibir, öfke, kıskançlık, hırs, riya, merhametsizlik ve çıkar hesabı cirit atar. Yunus, vitrinin ışığını kapatır ve içeri bakmamızı ister. İç boşsa dışın parlaması sadece daha büyük bir sahtekârlıktır.

Yunus'u bugüne getirmek, onu modern sloganlara memur etmek değildir. Herkes Yunus'tan kendi mahallesine uygun bir kartpostal çıkarmak ister. Kimi onu "hoşgörü şairi" diye fazla yumuşatır, kimi "Türkçe şairi" diye yalnız dil meselesine hapseder, kimi "tasavvuf büyüğü" diye tarih üstü bir buğuya sarar. Oysa Yunus'un sözü bugüne getirildiğinde dikenlidir. Çünkü o bize yalnız sevmeyi değil, sevgiyi engelleyen kibrimizi de gösterir. Yalnız gönül yapmayı değil, nasıl gönül yıktığımızı da yüzümüze vurur. Yalnız aşkı değil, nefsin aşk kılığına girmiş oyunlarını da açık eder.

Bugünün siyaset dili Yunus'un gönül terazisinden geçse, çoğu cümle kapıda kalırdı. Çünkü siyaset çoğu zaman insanı kalabalık sayısına, oy deposuna, düşman kategorisine, propaganda nesnesine indiriyor. Yunus ise insanı gönül sahibi bir varlık olarak görür. Gönül sahibi insan, kolayca harcanamaz. Onun acısı istatistik değil, emanettir. Onun yoksulluğu kader diye geçiştirilemez. Onun öfkesi manipülasyon malzemesi yapılamaz. Onun inancı siyasî vitrine asılamaz. Yunus'un bakışı bu yüzden bugünün güç diline aykırıdır. Güç, insanı yönetmek ister; Yunus, insanı incitmemeyi öğretir. Güç, kalabalık ister; Yunus, gönül ister. Güç, itaati sever; Yunus, hakikati.

Eğitim de Yunus'un önüne çıkarılmalıdır. Çünkü gönül yıkımının en sinsi biçimlerinden biri çocukta başlar. Çocuğun sorusunu susturan, merakını ezberle boğan, hatasını aşağılayan, başarısızlığını kimlik hâline getiren, onu insan değil sınav makinesi sayan her eğitim düzeni Yunus'un gönül mimarisine aykırıdır. Çocuğun gönlü yıkıldığında yalnız bir öğrenci kırılmaz; toplumun gelecekteki vicdanı da sakatlanır. Yunus'un "gönül" dediği şey, pedagojinin de merkezidir. Öğretmenin sesi, kitabın dili, sınıfın düzeni, okulun iklimi gönül yapmıyorsa bilgi taşınır ama insan büyümmez.

Sosyal medya çağında Yunus'un "sözü pişirmek" dersi ayrıca önem kazanır. Hızlı söz, çoğu zaman ham sözdür. Ham söz de gönül yaralar. İnsan bir haber görür, hemen hüküm verir. Bir görüntü izler, hemen linç eder. Bir cümle yakalar, bütün kişiliği imha eder. Oysa Yunus'un söz ahlâkında kelime ağızdan çıkmadan önce kalpte yıkanır. Bugün buna çok ihtiyacımız var. Çünkü artık herkes konuşuyor; ama pek az kişi sözünün nereye saplanacağını düşünüyor. Dil hızlandı, vicdan geride kaldı. Yunus, o geride kalan vicdanı çağırır.

Yunus'un bugünkü anlamı, nostalji değildir. O bize "eskiden insanlar daha güzeldi" masalı anlatmaz. Zaten onun çağı da kanlı, yıkıcı, kırıcı, çalkantılıydı. Yunus'un büyüklüğü, karanlık çağda aydınlık kelime bulmasındadır. Bizim de meselemiz budur: Gürültülü bir çağda temiz söz bulmak, öfkeli bir toplumda gönül yapmak, gösterişli dindarlığın ortasında hakiki ahlâkı aramak, hırsın içinde kanaati, ayrışmanın içinde tanışıklığı, kabalığın içinde merhameti, faniliğin içinde sorumluluğu hatırlamak.

Sonunda Yunus'un bize bıraktığı şey çok sade görünür: Sevelim sevillelim, dünya kimseye kalmaz. Fakat bu sadeliğin altı uçurumdur. Çünkü sevmek, insanın nefsinden vazgeçmesini ister. Sevmek, güvenilir bir gönül olmayı gerektirir. Dünyanın kimseye kalmayacağını bilmek ise hırsın maskesini indirir. Yunus bugün de aynı kapıda bekliyor: Gönül yıkanların çağında gönül kurmak. Kolay değil. Ama insan kalmak zaten hiçbir çağda kolay olmadı.

Filozof Kirpi: "Yunus bugüne türbeden değil, kırılmış kalplerin içinden seslenir; onu duymayanın kulağı sağır değil, gönlü meşguldür."